

# Bilimsel Tefsire Yönelik Tutumlara Dair Yeni Bir Tasnif Denemesi\*

*Araştırma Makalesi*

Geliş Tarihi: 8 Ekim 2024 Kabul Tarihi: 11 Haziran 2025

✉ **Abdullah Karaca**

Dr. Öğr. Üyesi / Assistant Proffesor  
Selçuk Üniversitesi / Selçuk University  
İlahiyat Fakültesi / Faculty of Theology  
<https://ror.org/04gx7mb59>  
<https://orcid.org/0000-0001-6755-257X>  
akaraca@selcuk.edu.tr

## Öz

Bilimsel tefsire yönelik tutumlar genellikle bilimsel tefsiri “savunanlar” ve “karşıtlar” gibi ikili yahut “kabul”, “mutedil” ve “ret” şeklinde üçlü bir taksimle sınıflandırılmaktadır. Bu makale, mevcut ikili veya üçlü sınıflandırmaların ötesine geçmek ve müfessirlerin bilimsel verilere bakış açılarını daha geniş bir perspektifle incelemek amacıyla yeni bir tasnif önerisi sunmaktadır. Makalede bilimsel tefsire yönelik tutumlar şu sekiz başlık altında incelenmiştir: “Bilimsel yorumda aşırı gidenler”, “bilimsel tefsiri benimseyenler”, “bilimsel tefsire kısmen değinenler”, “Kur’an’ın zâhirine aykırı görülmeyen bilimsel yorumları kabul edenler”, “Kur’an ile bilimin çelişmezliğini yeterli görenler”, “vahye mutlak otorite atfeden ve bilime mesafeli müfessirler”, “Kur’an’ın sadece nüzul dönemindeki bilimsel bilgileri kapsadığını söyleyenler” ve “kompartımcı yaklaşımı benimseyenler”. Çalışmanın yöntemi, örnekleme tekniğine dayanmaktadır; her bir kategori altında birkaç müfessir örnek verilerek genel tutumlar incelenmiştir. Çalışmanın sonunda tasnif içerisindeki farklı tutumlar “yeryüzünün şekli” konusu örneği üzerinden mukayese edilmiştir. Sonuç olarak, bilimsel tefsirin yeknesak bir yöntem olmadığı ve müfessirlerin bilimsel verilere yönelik yaklaşımlarında büyük bir çeşitlilik bulunduğu görülmüştür. Bilimsel tefsir tartışmalarına yeni bir sınıflandırma modeli getiren bu çalışma, alana teorik bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Tefsir, Bilim, Bilimsel Tefsir, Müfessir, Tasnif.

\* Bu makale CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

# An Attempt at a New Classification of Attitudes Towards Scientific Exegesis\*

## Research Article

Received: 8 October 2024 Accepted: 11 June 2025

### Abstract

Attitudes towards scientific exegesis are usually classified either dichotomously as “proponents” and “opponents” of scientific exegesis or trichotomously as “acceptance”, “moderate” and “rejection”. This article proposes a new classification to go beyond the existing binary or triadic classifications and to examine mufasssirs’ perspectives on scientific data from a broader perspective. Attitudes towards scientific exegesis are analyzed under the following eight headings: “Those who go to extremes in scientific interpretation”, “those who adopt scientific exegesis”, “those who partially resort to scientific exegesis”, “those who accept scientific interpretations that do not literally contradict the Qur’an”, “those who consider it sufficient that the Qur’an and science do not contradict”, “exegetes who attribute absolute authority to revelation and are distant from science”, “those who say that the Qur’an covers only the scientific knowledge of the period of revelation” and “those who adopt the compartmentalist approach”. The methodology of the study is based on sampling technique; general attitudes are analyzed by giving a few examples of exegetes under each category. At the end of the study, the different attitudes within the classification were compared through the example of “the shape of the earth”. As a result, it is seen that scientific exegesis is not a uniform method and that there is a great diversity in the approaches of commentators towards scientific data.

**Keywords:** Tafsir, Science, Scientific Tafsir, Mufasssir, Classification.

---

\* This article is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

## Summary

Scientific tafsir is one of the important fields that are subject to discussion and various approaches. There are some deficiencies and problems regarding the approaches of exegetes to scientific exegesis. Studies generally classify the attitudes of the school in a binary way such as ‘proponents’ and ‘opponents’ of scientific exegesis or in a triadic way as ‘acceptance’, ‘moderate’ and ‘rejection’. These classifications do not fully reflect the diversity of the exegetes’ attitudes. In addition, the classifications, while going into the historical origins of the school, mention the commentators who had a parallel perspective with scientific exegesis in the classical period, but do not examine other commentators. Scientific exegesis is a broad issue that covers all aspects of the Qur’an-science relationship. Therefore, attitudes towards scientific exegesis need a more in-depth and holistic classification. This article proposes a new classification in order to go beyond the existing binary or triadic classifications and to examine the exegetes’ perspectives on scientific data from a broader perspective. Attitudes towards scientific exegesis are analyzed under the following eight headings: “Those who go to extremes in scientific interpretation”, “those who adopt scientific exegesis”, “those who partially resort to scientific exegesis”, “those who accept scientific interpretations that do not literally contradict the Qur’an”, “those who think that the Qur’an cannot contradict science”, “those who attribute absolute authority to revelation and are remote from science”, “those who say that the Qur’an covers only the scientific knowledge of the period of revelation” and “those who adopt a compartmentalist approach”. The first five positions refer to scientific exegesis, albeit at different levels. The fifth heading represents the indifferent/neutral exegetes to scientific exegesis. The last two attitudes are opposed to scientific exegesis. The method of the study is based on the sampling technique; general attitudes are analyzed by giving a few examples of exegetes under each category. At the end of the study, the different attitudes within the classification were compared through the example of ‘the shape of the earth’. The shape of the earth is a concrete example for the comparison of different approaches to scientific exegesis. As a result, it is seen that scientific exegesis is not a uniform method and that the commentators exhibit a great diversity in their approaches to scientific data. This study, which brings a new classification model to the discussions on scientific exegesis, aims to make a theoretical contribution to the field. Most of the commentators of the classical period, who did not witness the developments of science in recent centuries, did not have to confront the positive sciences in a serious way. This left them in the position of adopting the absolute authority of revelation and keeping

their distance from science. It is out of the question that the commentators who lived at a time when science was not as respected as it is today were either supporters or opponents of scientific exegesis. These commentators were neutral/uninterested in scientific exegesis. This is because being for or against scientific exegesis is only possible for those commentators/researchers who take the relationship between scientific data and the content of the Qur'an as a problem and have a conscious attitude towards it. Thanks to the classification presented in this study, it will be possible to distinguish between those who go to extremes in scientific interpretation and other exegetes. Exegetes who do not consider scientific issues among the main purposes of exegesis but sometimes make scientific explanations will not be seen as anti-scientific exegesis. The idea that the Qur'an does not contradict science will be considered as minimal scientific interpretation. Exegetes who do not give much credit to science and do not take scientific data as a problem will not be seen as supporters or opponents of scientific exegesis. In addition, in classical exegesis, narrations on issues such as nature, medicine, and astronomy will not be evaluated under "scientific issues". The classification we propose in this study can be expanded upon with broader and more critical views. Various subheadings and intermediate tones can be identified under the attitudes we have mentioned. This article proposes a classification of attitudes towards scientific exegesis that has the potential to cover all exegetes and researchers. A total of eight types of attitudes were identified. Of the eight attitudes, the first five - "minimal, within the limits of literal meaning, partial, substantial, or extreme" - referred to five different levels of scientific exegesis. Scientific exegesis is a broad issue that covers all aspects of the Qur'an-science relationship. Any positive discourse on this relationship can be characterized as scientific exegesis/interpretation.

## Giriş

Bilimsel tefsir çeşitli açılardan akademik çalışmalara konu olmuştur. Ekolün tanımı, konusu, doğuşu, ortaya çıkma nedenleri, tarihî gelişimi, temsilcileri, destekleyenleri ve desteklemeyenleri gibi konular araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Konu hakkında önemli bahislerden biri, bilimsel yönetime dair tutumlardır. Bilimsel tefsire yönelik tutumlar bazı araştırmalarda “savunanlar” ve “karşıtlar” gibi ikili bir tasnifle incelenmektedir.<sup>1</sup> Kimi çalışmalarda ise ekolü benimseyen ve reddeden gruplara “kısmi olarak savunanlar”, “şartlı kabul edenler” gibi başlıklarla bir üçüncü yaklaşım ilave edilmektedir.<sup>2</sup> Fakat bilimsel tefsir karşısında, “kabul-mutedil-ret” şeklinde üçlü bir tasnifi aşacak ölçüde farklı tavırlar sergilenmektedir. Nitekim Kırca, Kur’an-bilim ilişkisine yönelik altı tür yaklaşımdan bahsetmektedir.<sup>3</sup> Şelebî de literatürdeki tasnifleri yetersiz bulmakta ve dörtlü bir tasnif önermektedir.<sup>4</sup> Kırca’nın ve Şelebî’nin tasnifleri konuya geniş bir perspektiften baksa da bilimsel tefsire yönelik tutumları bütünüyle kapsamamaktadır.

<sup>1</sup> Veysel Güllüce, “Destekleyenler ve Karşı Olanlar Açısından Bilimsel Tefsir”, *Kur’an ve Pozitif Bilim*, ed. Turan Çalışkan (İstanbul: Kuramer, 2020), 111-155.

<sup>2</sup> Süleyman Gezer, *Kur’an’ın Bilimsel Yorumu* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 44.

<sup>3</sup> Bu yaklaşımlar şunlardır: 1) Kur’an’da bilimsel katkı amaçlı atıflar yoktur. Dolayısıyla Kur’an-bilim ilişkisinden söz etmenin bir anlamı yoktur. 2) Kur’an’da bilimsel âyetler vardır; ancak söz konusu âyetlerdeki bilimsel konular tenzil dönemi anlayışına bağlıdır. Nüzul döneminden sonra ortaya çıkan bilimsel konuları ihtiva etmemektedir. 3) Kur’an ve bilim tamamen farklı kulvarlara ait olup aralarında bir bağ yoktur. Kur’an’da bilimsel bilgiler aramak yanlıştır. 4) Kur’an ve bilim farklı kulvarlarda olup aralarında çelişkiler vardır. Kur’an’ın verdiği bilgiler bilimle çatışır. 5) Kur’an mucize bir kitap olduğu için sonradan keşfedilen bilimsel bilgileri önceden haber vermiştir. 6) “Kur’an’da tabii bilimlere ait doğrudan bilimsel ve bilgisel katkı amaçlı bilgiler olmasa da farklı amaçlar için araç olarak ifade edilen bazı âyetlerdeki içerik, bilimsel verilere uygun gelebilecek bilgileri de ihtiva etmektedir.” Bu bilgilerin daha iyi anlaşılması için bilimsel verilerle izah edilmesinde sakıncası yoktur (Celal Kırca, *Kur’an’ı Anlama Yorumlar-Yöntemler* [İstanbul: Marifet Yayınları, 2010], 233-234). Ercan Şen, bu altılı tasnifin “kompartımcı”, “çatışmacı”, “uzlaştırmacı” ve “indirgemeci” yaklaşımlar şeklinde dört başlıkta özetlenebileceği kanaatindedir. Bk. Ercan Şen, *Bilimsel Tefsiri Yeniden Düşünmek* (Bursa: Emin Yayınları, 2021), 67-74.

<sup>4</sup> Şelebî’nin tasnifi şu şekildedir: Mutlak karşı çıkanlar, ihtiyatla karşı çıkanlar, mutlak taraftar olanlar ve ihtiyatla taraftar olanlar. Bk. Hind Şelebî, *et-Tefsîru’l-‘ilmî li’l-Kur’âni’l-Kerîm beyne’n-nazariyyât ve’t-tatbîk* (Tunus: Matba’atu Tûnus, 1985), 15-16.

Makale, bilimsel tefsire yönelik tutumlara dair daha kapsamlı bir tasnif teklif etmeyi hedeflemektedir. “Kabul-mutedil-ret” şeklindeki tasnif daha çok günümüzdeki bilimsel tefsir tartışmalarında ileri süren fikirlere göre şekillenmektedir. Oysa müfessirlerin yaklaşımları ve uygulamaları bütüncül ve karşılaştırmalı bir açıdan dikkate alındığı takdirde daha geniş bir taksimi gerektiren çeşitli tavırlar bulunmaktadır. Konu hakkında daha kapsamlı bir tasnifin ortaya konulması, bazı müfessirlerin tam olarak nasıl konumlandırılması gerektiği hakkında daha tutarlı bir ölçü sunacaktır.

Araştırmada ilgili tutumların kritiği yapılmayacak, ideal bir tutumun nasıl/hangisi olduğu hakkında bir mülâhaza belirtilmeyecektir. Ayrıca “örnekleme” yöntemi kullanılacaktır. Tespit edilecek tutumlar altında birkaç müfessir örnek olarak anılacak, tüm müfessirler tasnifte zikredilmeyecektir.

Çalışmada öncelikle neden bilimsel tefsire yönelik tutumlar hakkında bir tasnif sunmaya çalıştığımız gerekçelendirilecektir. Akabinde bilimsel tefsire yönelik tutumlara dair kapsamlı bir tasnif sunulacaktır. Daha sonra yeryüzünün şekli konusu üzerinden mevzubahis tutumların yaklaşımları mukayese edilecektir.

### 1. Bilimsel Tefsirin Farklı Boyutları Üzerine

Kur'an'ın bilimsel konularla ilişkilendirilmesi tek tip bir duruma matuf değildir. Bilimsel tefsirin farklı türlere ayrıldığı bazı araştırmacılar tarafından dile getirilmiştir. Bu araştırmacıların tespitlerine yer vermeden önce bilimsel tefsirin çok yönlü bir faaliyet olduğuna işaret eden hususları dile getirmek istiyoruz. Bilimsel tefsir yönteminin çok yönlü bir faaliyet olduğuna şu hususlar işaret etmektedir: Bilimsel tefsirin farklı tanımları, bazı çalışmalarda ileri sürülen bilimsel tefsir şartları ve bilimsel tefsirde sergilenen çelişki izlenimi veren tutumlar.

Bilimsel tefsirin ortak bir tanımı yoktur.<sup>5</sup> Tanımdaki farklılıklarda ekole/yönteme dair olumlu veya olumsuz bakışların etkisi yanında bilimsel tefsirin farklı yönlerinin de vurgulanmış olduğu söylenebilir.<sup>6</sup> Örneğin Emîn el-Hûlî (ö. 1966) şöyle bir tanım yapmıştır: “Bilimsel terimleri Kur'an ibarelerine hâkim kılan ve onlardan çeşitli bilimsel ve felsefî görüşleri çıkarmaya çalışan tefsirdir”.<sup>7</sup> Bu tanım bilimsel tefsire eleştirel bir bakış taşımaktadır. Tanımlardan bazıları bilimsel tefsire ılımlı bakan bir içerik taşımaktadır. Bu tanımlar yöntemin içeriğini daha net ortaya koymaktadır.<sup>8</sup> Ebû Hacer'in tanımı bu tarz tanımlardan biridir: “Bilimsel tefsir, müfessirin Kur'an ifadelerini bilimin kanıtladıkları veriler ışığında anlamaya çalıştığı

<sup>5</sup> Gezer, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu*, 24.

<sup>6</sup> Ahmet Akbaş, “Bilimsel Tefsire Dair Tartışmaların Güncel Değeri”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/15 (Mart 2016), 77.

<sup>7</sup> Emîn el-Hûlî, *Menâhicü tecdid* (Kahire: Dâru'l-Ma'rife, 1961), 287.

<sup>8</sup> Akbaş, “Bilimsel Tefsire Dair Tartışmaların Güncel Değeri”, 78.

ve i'câz sırlarından birinin Kur'an'ın vahyedildiği dönemde insanlar tarafından bilinmeyen böylesine kesin bilimsel bilgileri içermesi olduğunu ve böylece onun insan sözü değil, kudret ve kaderin yaratıcısı olan Allah'ın sözü olduğunu göstermeye çalıştığı tefsir yöntemidir".<sup>9</sup> Bilimsel tefsirin diğer bazı tanımları şöyledir: "Kur'ân âyetlerini bilimsel veriler ışığında açıklamak, onlardaki bilimsel gerçekleri ortaya çıkararak i'câz yönlerini göstermek",<sup>10</sup> "Concordisme: yani, Kur'ân-ı Kerîm âyetlerini, ilmin neticeleriyle mutabık kılacak şekilde te'vil etmek",<sup>11</sup> "... Kur'an'da geçen ontolojik âyetler ile pozitif bilimin keşifleri arasındaki irtibatı bulma çabası",<sup>12</sup> "Kur'an ibareleri ile tabî bilimler arasında doğrudan ilişki kurmak suretiyle Kur'an'ın yorumlandığı tefsir tarzı".<sup>13</sup>

Tanımlar bilimsel tefsir uygulamalarından bir kısmını göz önünde bulundurarak bazı hususlara değinmiştir. Yukarıdaki tanımlar birlikte okunduğunda bilimsel tefsir hakkında şu tespitler ileri sürülebilir: Bazı müfessirler bilimsel teorileri ve terimleri esas almaktadır. Kimileri Kur'an âyetlerinden bilimsel ve felsefî konular hakkında çıkarımda bulunmaya çalışmaktadır. Bazen bilimsel terimlerin kullanımında aşırı gidilmemekte, âyetler bilimin ışığında anlaşılmaya çalışılmaktadır. Birtakım uygulamalarda âyetler bilimsel verilere göre te'vil edilmektedir. Bazıları ontoloji hakkındaki âyetler ile pozitif bilimin keşifleri arasında uyum temin etmeye çalışmaktadır. Zaman zaman da Kur'an ibareleri ile tabî bilimler arasında doğrudan ilişki kurulmaktadır. Kısaca bilimsel yorumların türü, oranı ve hedefi müfessirden müfessire değişiklik göstermektedir.

Bilimsel tefsirin çok yönlü bir faaliyet olduğuna işaret eden ikinci husus, yöntem hakkında ileri sürülen şartlardır. Bilimsel tefsirin belli şartlarla kabul edilebileceğini söyleyen âlimler vardır. Bu şartların konumuzu ilgilendiren yönü, ileri sürülen şartlara uyup uymama durumlarının, bilimsel tefsirde farklı tutumların olduğunu gösterme potansiyelidir. Çünkü, bu şartları ileri sürenler, 'mutedil' ve 'müfrit' olmak üzere bilimsel tefsirleri ikiye ayırmaktadırlar. Buna göre bazı bilimsel izahlar belli şartlar ve kurallar içerisinde seyrederken, bazıları ileri sürülen şartları aşan boyutlara ulaşmaktadır. Bilimsel tefsir hakkında ileri sürülen bazı şartlar aşağıda zikredilecektir.

<sup>9</sup> Ebû Hacer, *et-Tefsîrû'l- 'ilmî li'l- 'Kur'an fi'l-mizân* (Beyrut: Dâru Kuteybe, 1991), 66.

<sup>10</sup> Veysel Güllüce, "Kur'an'a Bilimsel Yaklaşımın Değerlendirilmesi", *Kur'an'a Yaklaşımlar*, ed. Bilal Gökçir v.dğr. (İstanbul: İlim Yayma Vakfı, 2010), 379.

<sup>11</sup> Abdullah Draz, *Kur'an'a Giriş*, çev. Salih Akdemir (Ankara: Otto Yayınları, 2010), 151.

<sup>12</sup> Fehd er-Rûmî, *İtticâhâtü't-tefsîr fi'l-karni'r-râbi'a 'aşer* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 2/549.

<sup>13</sup> Fethi Ahmet Polat, "Dirayet Ağırlıklı Tefsirler", *Tefsir El Kitabı*, ed. M. Akif Koç (Ankara: Grafiker Yayınları, 2014), 213.

Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942) zaman zaman bilimsel tefsirin bazı problemlerine işaret eder. Ona göre belli bir zaman diliminde kabul gören bilimsel verileri mutlak kabul ederek Kur'an âyetlerini bu doğrultuda tefsir etmek, özellikle gaybî meseleler hakkında söz söylemek isabetli değildir.<sup>14</sup> Teorilere göre değil ispatlanmış bilimsel gerçeklere göre bilimsel izahlara başvurulmalıdır.<sup>15</sup> İlk bakışta bilimle Kur'an'ın örtüşmediği yerlere rastlarsak, Kur'an'ı bilime uydurmaya çalışmak yerine, bilimi Kur'an'a uygun hale getirmeye çalışmalıyız.<sup>16</sup>

Abdullah Draz'a (ö. 1958) göre bilimsel tefsirin kabul edilebilir olması için şu iki şart söz konusudur: "Âyetler tefsir edilirken, lügat ve nahiv bakımından hamledilmesi imkânsız olan manaları vermemek ve ibareleri zorlamamak" ve "kesinlik kazanmamış olan nazariyelere itibar etmemek ve sadece kesinleşmiş olan ilmi verilere isnat etmek."<sup>17</sup>

Adnan Zarzûr bilimsel tefsirin makbul olması için üç şart bulunduğunu belirtir. Birincisi, tefsirde yalnızca bilimsel hakikatlerden, kesinlik kazanmış teorilerden hareket edilmelidir. İkincisi, Kur'an'daki mucizevi anlatımlar bilimsel yorumlara konu edilmemelidir. Zira mucizeler doğa yasalarıyla kayıtlı değildir. Üçüncüsü, Kur'an ifadelerini sonradan ortaya çıkan kavramlara göre izah etmemek gerekir. Mesela Bedir savaşında peygamberle beraber savaşan meleklerin, günümüzde savaşlarda uçak vasıtasıyla yere inen askerlere benzetilmesi doğru değildir.<sup>18</sup>

Yûsuf el-Karadâvî'ye (ö. 2022) göre, bilimsel tefsir şu üç şarta uymalıdır: Teorilere değil, hakikatlere itimat etmek, tekellüften sakınmak ve geçmiş dönemdeki âlimleri Kur'an'ı anlamamakla itham etmemek. Ayrıca, bilimsel tefsirin ittifakla makbul görülen türleri şunlardır: Nassın anlamını derinleştirmek, önceki müfessirlerin bazı malumatlarını tashih etmek ve dinî hakikatleri beşer aklına yakınlaştırmak.<sup>19</sup> Mûsâ'id Tayyâr'ın bu konuda ileri sürdüğü dört şart şu şekildedir: Tefsirde kullanılan bilimsel teoriler sahih olmalı (i), selevin tefsiriyle çelişmemeli (ii), âyetin muhtemel anlamlarından biri olmalı (iii) ve âyetten tek kastın bu yorum olduğu ileri sürülmemelidir (iv).<sup>20</sup> Fehd er-Rûmî'nin saydığı şartlardan biri, bilimsel bahislerin Kur'an'ın hidayet ve mucize şeklindeki birincil amacını

<sup>14</sup> Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser, 1979), 2/855-856.

<sup>15</sup> Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/5194.

<sup>16</sup> Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/3355.

<sup>17</sup> Draz, *Kur'an'a Giriş*, 151.

<sup>18</sup> Adnan Muhammed Zarzûr, *Medhal ilâ tefsîri'l-Ḳur'ân ve 'ulûmih* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1416/1995), 243-248.

<sup>19</sup> Yûsuf el-Karadâvî, *Keyfe Nete 'âmelü me'a'l-Ḳur'âni'l-'Azîm* (Kahire: Dâru's-Şurûk, 2000), 382-394.

<sup>20</sup> Mûsâ'id et-Ṭayyâr, *el-İ'câzü'l-'ilmî ilâ Eyne?* (Demmam: Dâru İbni'l-Cevzî), 89-91.

gölgelememesidir.<sup>21</sup> Ergün Çapan'ın derlediği şartlar arasında bilimsel açıklama yapılan konuda uzmanlara başvurmak da zikredilmektedir.<sup>22</sup>

Yukarıda ileri sürülen şartlar bilimsel tefsirin yeknesak ve herkes tarafından aynı şekilde kabul edilen bir yöntem olmadığını göstermektedir. Bahsi geçen şartlar ışığında diyebiliriz ki bilimsel tefsir konusunda farklı tavırlar vardır. Bu sebeple kimi araştırmacılar bilimsel tefsir için belli şartlar ileri sürmüştür. Bu şartlar da bilimsel tefsir konusunda 'mutedil' ve 'aşırı' gibi başlıca iki gruba işaret etmektedir. Ayrıca, ileri sürülen şartların bazılarına veya tümüne uyup uymama açısından, bilimsel tefsir tutumları içerisinde, 'mutedil' ve 'aşırı' şeklindeki genel ayrım ötesinde, daha birçok çizginin varlığı da iddia edilebilir.

Bilimsel tefsirin farklı boyutlar ve şekiller içerdiğini gösteren bir diğer husus, müfessirlerin bu yöntem bağlamında bazen çelişki gibi gözükten uygulamalar sergilemesidir. Örneğin Reşîd Rızâ (ö. 1935) ve Seyyid Kutub (ö. 1966) bazı çalışmalarda, bilimsel tefsir karşıtı olarak değerlendirilir.<sup>23</sup> Ne var ki bu iki isim, kevnî âyetleri tefsir ederken müspet ilimlerden faydalanmış ve bilimsel metodu kullanmışlardır.<sup>24</sup>

Söz gelimi Reşîd Rızâ tefsirinin mukaddimesinde, Râzî'yi (ö. 606/1210) tefsirine riyazî ve tabîî ilimleri ilave ettiği için eleştirmektedir.<sup>25</sup> Fakat Kur'an'ın i'câz vecihlerini sayarken de şöyle demektedir: "Yedinci vecih: Kur'an'ın, nüzul asrında bilinmeyip de daha sonra araştırmacılara ve bilim adamlarına kendini gösteren, kâinatın tabiatına, beşer tarihine ve sünnetullah'a dair bilgilerdir."<sup>26</sup>

Kutub, Kur'an'ın hakikatlerini bilimsel varsayım ve teorilere, hatta bilimin mutlak olmayan gerçeklerine bile uydurmanın hangi bakımlardan hata olduğunu izah ettikten sonra şöyle demiştir: "Burada kastedilen, Kur'an'ı anlamada bilimin varlık, yaşam ve insan hakkında keşfettiği hakikatler ve teorilerden faydalanmamamız değildir."<sup>27</sup>

İki müfessirin bazı araştırmalarda bilimsel tefsir karşıtı olarak görülürken diğer taraftan zaman zaman bilimsel izahlara gitmeleri ilk bakışta çelişki olarak değerlendirilebilir. Fakat bu durum bir çelişkiden ziyade bilimsel tefsirin farklı düzeyleri ile ilgilidir. İki müfessir bilimsel izahların bir kısmını sakıncalı bulurken belli şartlar altında, kısmen veya bazen bilimsel meselelere temas etmektedirler.

<sup>21</sup> Rûmî, *İtticâhâtü'l-tefsîr*, 2/604.

<sup>22</sup> Ergün Çapan, "İfrat ve Tefrit Arasında Kur'an ve İlmi Hakikatler", *EKEV* 16/51 (2012), 189-191.

<sup>23</sup> Ebû Hacer, *et-Tefsîrû'l-ilmî*, 297-298, 318-324.

<sup>24</sup> Celâl Kırcâ, *Kur'an-ı Kerîm ve Modern İlimler* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1981), 124.

<sup>25</sup> Reşîd Rızâ, *Tefsîrû'l-menâr* (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Âmme, 1947), 1/7.

<sup>26</sup> Rızâ, *Tefsîrû'l-menâr*, 1/210.

<sup>27</sup> Seyyid Kutub, *Fî zılâli'l-Kur'an* (Kahire: Daru's-Şurûk, 1423/2003), 1/184.

Bilimsel tefsirin farklı boyutlarına işaret eden üç hususu zikrettikten sonra bazı araştırmacıların bilimsel tefsirin farklı türleri hakkındaki tespitlerini anabiliriz. Veyssel Güllüce, bilimsel tefsirin üç boyutu olduğunu iddia eder:

1. Kur'an'da her türlü ilmin bulunduğunu iddia edip bu hususta âyetlerden delil göstermektir. Böyle bir bilimsel tefsir anlayışı daha çok eski alimlerde görülmektedir... 2. Kur'an âyetlerini bilimsel gelişmeler ışığında yorumlamak. Bu nevi bilimsel tefsir, bilimsel tefsire genel manada itiraz eden bir kısım alimler de dahil, çokları tarafından kabul görmüştür... 3. Kur'an âyetlerinden birtakım bilimsel gelişmelere dair işaretler çıkarmak, bir nevi gaybî haberler keşfederek Kur'an'ın i'câzını göstermek. Bilimsel tefsire karşı olanların en çok itiraz ettikleri yön budur. Bu konuda bazıları çok iddialı konuşurken bazıları da ihtiyatlı olmayı tercih etmiştir.<sup>28</sup>

Fatih Tiyeek iki türlü bilimsel tefsir yaklaşımı olduğunu ileri sürmektedir. İlki Kur'an'da her türlü ilmin bulunduğu kabulüne dayanıp ilimlere ve icatlara Kur'an âyetlerinden delil getirmeyi amaçlar. İkinci yaklaşımda Kur'an'ın bilimsel verilerle çelişmeyeceği kabulünden hareketle tefsirde bilimsel veriler kullanılmakta ve âyetler bilimsel veriler ışığında yorumlanmaktadır.<sup>29</sup>

Zağlûl en-Neccâr, ilmî i'câz konusunda ulemânın üç farklı grupta toplandığını kaydeder ve bunları şöyle sıralar: Sınırı daraltan (katı), sınırı genişleten (esnek) ve iki uç nokta arasında bir denge kurmaya çalışan (dengeli) yaklaşım.<sup>30</sup> Ali Ekber Babai şöyle der: “Bu ekolün taraftarları; birincisi, âyetleri tefsir ederken deneysel bilgilerden yardım almayı gerekli veya güzel görenler; ikincisi, Kur'an âyetlerinin büyük bölümünü deneysel bilgilerin yardımıyla tefsir edenlerdir.”<sup>31</sup>

Mehmet Emin Yurt, bilimsel tefsiri üç türe ayırmaktadır. 1) Bilimsel tefsiri yöntem olarak algılayan yaklaşım: Kur'an'ı merkeze alarak bilimsel verileri bir araç olarak kullanma ve onu bir yöntem olarak telakki etme. 2) Bilimsel tefsiri Kur'an'ın i'câzıyla ilişkilendiren yaklaşım: Bu yaklaşım, meseleye i'câz çerçevesinde yaklaşarak, Kur'an'da çeşitli ilimlere, bilimsel keşiflere, icatlara işaretler bulunduğu, ondan yeni ilmî ve felsefî görüşler çıkarılabileceği düşüncesinden yola çıkar. 3) Kur'an'ı araç durumuna düşüren yaklaşımlar: “Bilimsel veri ve ıstılahları” esas açıklayıcı bir

<sup>28</sup> Güllüce, “Kur'an'a Bilimsel Yaklaşımın Değerlendirilmesi”, 379-381.

<sup>29</sup> Fatih Tiyeek, “Kur'an'ın Sabiteleri ve Tefsirin Yöntemi Çerçevesinde Bilimsel Tefsire Bakış”, *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi III* (2016), 104-106.

<sup>30</sup> Zağlûl en-Neccâr, *Medhal ilâ dirâseti'l-i'câzi'l-ilmî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2009), 85.

<sup>31</sup> Ali Ekber Babai, “Bilimsel Tefsir Ekolü, Deliller ve Eleştiriler”, *Misbah: İslami Düşünce ve Araştırma Dergisi* 3/9 (2014), 53.

pozisyonda görmek, Kur'an'ı ise “açıklanması gereken kapalı bir metin” şeklinde konumlandırmak.<sup>32</sup>

Mehmet Kaya'ya göre bilimsel konularla ilgili âyetler tarih boyunca iki şekilde tefsir edilmiştir. İlk yaklaşım, Kur'an'da her türlü ilmin bulunduğunu savunarak âyetleri delil gösterme yöntemidir. İkinci yaklaşım ise âyetleri bilimsel gelişmeler ışığında yorumlamaktır. Bu yaklaşım da iki şekilde tezahür etmiştir. Bazı müfessirler âyetle işaret edilen bilimsel bilgiyi, âyetle dikkat çekilen husus çerçevesinde ele alıp ayrıntıya girmekten, Tantâvî Cevherî (ö. 1940) gibi müfessirler Kur'an'ı bilimsel bir kaynak gibi ele almıştır.<sup>33</sup>

Süleyman Gezer'e göre, bilimsel yaklaşımlardan bazıları aşırıya giderken bazıları da kısmen mutedil davranarak Kur'an'ın bilimsel yorumlama lehine birtakım işaretler taşıdığını söyler. Diğer bir görüş de Kur'an'la bilim arasında çelişki olmayacağını vurgulamaktadır.<sup>34</sup>

İshak Özgel'e göre farklı tanımlarından hareketle bilimsel tefsiri üç farklı başlık içerisinde sınıflandırmak mümkündür: “1- Âyetlerin bilimsel verilere dayanarak açıklanması. 2- Bilimsel keşif ve icatların Kur'an'da olduğunu göstermek böylece Kur'an'ın bilimsel i'câzını ispat etmek 3- Kur'an'dan bilimsel veriler çıkarmak.”<sup>35</sup>

Özetle, bilimsel tefsirin yahut Kur'an-bilim ilişkisinin nasıl olduğu/olacağı hakkında tek bir yaklaşım yoktur. En azından birkaç yaklaşım bulunmaktadır. Bilimsel tefsiri kabul edenler farklı ölçülerde bilimsel konulara yer verebilmektedirler. Kur'an'ın bilimle çelişmeyeceğini söylemek de bilimsel tefsire kapı aralamaktadır. Kırca'nın ve Şelebî'nin tasnifinde görüldüğü üzere, bilimsel tefsire karşı çıkanlar da farklı bakış açılarına sahiptir.

## 2. Bilimsel Tefsire Yönelik Tutumlar

Bilimsel tefsire yönelik tutumlar hakkındaki tasnifimiz iki esas üzerine kurulmuştur. Birincisi, tüm müfessirleri kapsama potansiyeline sahip bir tasnif hedeflenmiştir. Bu sebeple bilimsel tefsire ilgisiz müfessirler de tasnife dâhil edilecektir. İlk bakışta bilimsel verilere ilgisiz olan müfessirlerin bilimsel tefsire yönelik herhangi bir tutum benimsemediği ileri sürülebilir. Fakat “ilgisizlik” ve “itibar etmemek” de bir tür tutum, en azından nötr bir tavır olarak değerlendirilebilir. Tüm müfessirleri kapsama potansiyeline sahip bir tasnif ortaya koyma amacıyla bilimsel tefsire ilgisiz müfessirleri de dâhil edeceğiz.

<sup>32</sup> Mehmet Emin Yurt, “Bilimsel Tefsirin Mahiyeti Üzerine”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17 (2019), 114-121.

<sup>33</sup> Mehmet Kaya, “Bilimsel Tefsir ve Değişim”, *Mütefekkir* 3/5 (Haziran 2016), 206.

<sup>34</sup> Gezer, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu*, 30-31.

<sup>35</sup> İshak Özgel, “Muhteva Yorum ilişkisi Bağlamında Bilimsel Tefsirin Gerekliliği ve Sınırları”, *Din Bilim İlişkisi Tefsir Sempozyumu Bildiriler* 23-24 Kasım 2018-, ed. Mehmet Dağ (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2019), 86-87.

İkinci esas, müfessirlerin baskın yönüne itibar etmek olacaktır. Söz gelimi bilimsel tefsiri benimseyen bir müfessir bazen kimi konularda bilimsel izahlara girişmeyebilir. Benzer şekilde, bilimsel tefsire sınırlı düzeyde ve belirli şartlar altında başvuran bir müfessir bazen ileri/aşırı ölçüde bilimsel yorumlara yer verebilir. Bu sebeple tasnifte müfessirlerin baskın ve genel durumlarına itibar edilecektir.

Başlıklar altında birkaç müfessiri veya araştırmacıyı örnek olarak anacağız. Bir başlık altında zikredilen müfessirler arasında bilimsel izahlara yer verme düzeyi açısından elbette nicel farklılıklar bulunabilir. Tasnifte müfessirlerin ve araştırmacıların bilimsel tefsire genel bakışları ve yöntemleri baz alınacaktır.

### 2.1. Bilimsel Yorumda Aşırı Gidenler

Bilimsel tefsiri benimseyenlerden bir kısmı oldukça ileri gitmiş ve sert tenkitlerle karşılaşmıştır. Bu tarz müfessirleri ve araştırmacıları “bilimsel yorumda aşırı gidenler” şeklinde niteleyebiliriz. Bilimsel tefsirde aşırı giden uygulamalara hurûfî anlamlar, Kur’an’daki olağan üstü anlatıların ussallaştırılması (rasyonalite) ve tefsir ilminin sınırlarının aşılması gibi hususları örnek olarak anabiliriz. Anakronik yorumlar ve bilimsel konuların bizzat meallere yansıtılması da bilimsel tefsirde aşırılık ve zorlama örnekleri arasında zikredilebilir.<sup>36</sup>

Bazı bilimsel yorumlarda işârî ve bâtinî tutumların izlerini görmek mümkündür.<sup>37</sup> Hurûfî yöntemle ileride meydana gelecek olayların bilimsel nitelikleriyle beraber şifre halinde Kur’an’da mevcut olduğu zannedilmektedir. Örneğin Çelakıl, 17 Ağustos 1999 yılındaki Marmara depreminin vuku tarihi, boylamı ve şiddetini Zilzâl Sûresinin mushaf sırası, cüz numarası ve âyet sayıları ile irtibatlandırmaktadır.<sup>38</sup> Halley kuyruklu yıldızının 1986 yılında Dünya’ya uğramasını Kur’an’la irtibatlandırmaktadır. Ona göre Târik Sûresinin mushaf sırasına (86) 19 rakamı eklendiğinde Kur’an’da bu olaya işaret edildiği anlaşılabacaktır. Çelakıl nedense 1986 yılına Kur’an’dan bir delil bulmuş; fakat yıldızın daha sonra geçeceği 2062 yılına değinmesine rağmen Kur’an’dan bu tarihe ve daha önceki tarihlere bir delil ortaya koymayı denememiştir.<sup>39</sup>

Pozitivizm ve felsefî natüralizm, bazı Müslüman düşünürleri İslâm’ın bilimle çelişmeyeceğini vurgulamaya sevk etmiştir. Kimi müfessirler pozitivist bir okuma yaparak âyetleri bilime ve gözleme dayalı verilerle uzlaştırma çabasına koyulmuşlardır. Kur’an’da bahsi geçen gaybî varlıklar ve olağan üstü olaylar ya reddedilmiş ya da çeşitli şekillerde

<sup>36</sup> Bilimsel konuların anakronik yorumlara ve meallere yansıtılması hakkında bazı örnekler için bk. Şen, *Bilimsel Tefsiri Yeniden Düşünmek*, 140-141.

<sup>37</sup> Gezer, *Kur’an’ın Bilimsel Yorumu*, 101.

<sup>38</sup> Ömer Çelakıl, *Kur’an-ı Kerim’in Şifresi* (İstanbul: Sınır Ötesi, 2002), 268-269.

<sup>39</sup> Çelakıl, *Şifre*, 270-272.

yorumlanmıştır.<sup>40</sup> Nitekim Zarzûr'un saydığı şartlar arasında Kur'an'daki mucizevi anlatımların bilimsel yorumlara konu edilmemesi mevcuttur.

Örnek vermek gerekirse Muhammed Abduh'un (ö. 1323/1905) Fil Sûresindeki kuşları sinek, sivrisinek, mikrop; taşları da çiçek veya kızamık hastalığı şeklinde yorumlaması ve -müphem ifadelerin izahını gereksiz gördüğü halde- mikropların da cinlerin bir türü olduğunu ifade etmesi bir bilimsel tefsir örneğidir.<sup>41</sup> Muhammed Esed (ö. 1992) de Kur'an kıssalarındaki bazı hissî/somut olay ve varlıkları sembolik yorumlara tabi tutmuştur. Söz gelimi ona göre Hz. İbrahim hakiki bir ateş içine atılmamıştır. Zulüm ateşine maruz kalmış; fakat gösterdiği direnç sayesinde hayatının geri kalanında üstün bir manevî güce, ruhsal kararlılığa ve iç huzuruna erişmiştir. Kur'an temsili bir üslupla bunu anlatmaktadır.<sup>42</sup> Esed'e göre Hz. Yunus'u yutan ve "*Hani öfkelenerek (halkından ayrılıp) gitmişti*"<sup>43</sup> ifadesinde bahsi geçen balığın içi manevî çöküntünün derin karanlığını sembolize etmektedir.<sup>44</sup> Bu tarz örneklerdeki gibi Kur'an'ın gözleme dayalı ve rasyonel yorumlanması bazı araştırmacılara göre isabetli değildir.

Bilimsel tefsirde aşırı olarak değerlendirilebilecek diğer bir husus tefsir ilminin sınırlarının aşılmasıdır. Bu konuda belki de ilk akla gelen örnek Tantâvî Cevherî'dir. Cevherî, Kur'an ile bilim arasında herhangi bir çelişki olmadığını, Kur'an'da bilime teşvik ve bilimsel keşiflere işaret edildiğini vurgulamaya çalışır. Bilimle oldukça dolaylı yoldan ilişkilendirilebilecek konulara girer. Tefsirinde şekil, fotoğraf ve tablolara yer verir. Böylece adeta bir ansiklopedi görünümündeki eseri, tefsir ilminin sınırlarını zorlar.<sup>45</sup> Öyle ki bilimsel tefsiri benimseyen Hanefî Ahmed bile çabasını takdir etmekle beraber Cevherî'nin aşırı gittiğini belirtmiştir.<sup>46</sup>

Reşîd Rızâ'ya göre Tantâvî'nin eseri tefsir ilmi açısından güvenilir değildir. Kitapta, diğer tefsirlerden alınmış bazı özlü açıklamalar yer alsada geri kalan bölümler tefsirle doğrudan ilişkili olmayan, fakat faydalı bilimsel açıklamalar içermektedir. Ancak bu bilgiler, uygun yerlerde değil, gelişigüzel bir şekilde yerleştirilmiştir. Ayrıca, eserde zayıf, uydurma ve güvenilirliği tartışmalı rivayetler yer almaktadır.<sup>47</sup>

## 2.2. Bilimsel Tefsiri Benimseyenler

"Benimsemek" kelimesi "bir şeyi kendine mal etmek, sahip çıkmak,

<sup>40</sup> Gezer, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu*, 125-129.

<sup>41</sup> Şehmus Demir, *Kur'an'ın Yeniden Yorumlanması* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 116.

<sup>42</sup> Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, çev. Ahmet Ertürk - Cahit Koytak (İstanbul: İşaret Yayınları, 1999), 2/656-657.

<sup>43</sup> el-Enbiyâ 21/87.

<sup>44</sup> Esed, *Kur'an Mesajı*, 2/920.

<sup>45</sup> Demir, *Kur'an'ın Yeniden Yorumlanması*, 116-122.

<sup>46</sup> Hanefî Ahmed, *et-Tefsîrû 'l-ilmî li 'l-ayati 'l-kevnîyye* (Kahire: Dârü'l-Maârif, 1980), 7.

<sup>47</sup> Reşîd Rızâ, "Tefsîrû 'ş-Şeyh Tantâvî", *el-Menâr* 30/8 (1930), 624-632.

kabullenmek, tesahup etmek, bir şeye, birine bağlanmak, ısınmak” anlamlarına gelir.<sup>48</sup> “Bilimsel tefsiri benimseyenler” ifadesini kullanırken Kur’an’ın bilimsel verilerle tefsir edilmesini kabul eden, sahiplenilen, buna sıcak bakan ve bu yöntemi sıklıkla uygulayan müfessirleri/araştırmacıları kastetmekteyiz.

Bilimsel tefsir hareketi, dirayet tefsirinin ortaya çıkışıyla başlamıştır. Bu hareketin kökeni, özellikle Abbâsiler dönemindeki ilim ve tercüme faaliyetlerine dayandırılabilir. Bu dönemde İslâm dünyasında felsefe, astronomi, matematik, tıp, fizik ve kimya gibi bilimlerin tanınması ve gelişmesi, Kur’an’daki tabiat olayları ve bilimsel terimlerle ilgili âyetlerin yorumlanmasında etkili olmuştur. Gazzâlî (ö. 505/1111) bilimsel tefsir tarihinde önemli bir isimdir. *İhyâ’ü ‘ulûmî’-d-dîn* adlı eserinde, Kur’an’ın her kelimesinin çeşitli ilimlere işaret ettiğini savunarak bilimsel tefsire zemin hazırlamıştır. Daha sonra *Cevâhirü’l-Kur’ân* adlı eserinde, geçmişte olan ve gelecekte var olacak tüm ilimlerin Kur’an’da bulunduğunu ileri sürmüştür. Ona göre, Allah’ı gereği gibi tanımak için tüm bu ilimleri bilmek gerekmektedir. Gazzâlî’den sonra bu yaklaşımı sürdüren ve tatbik eden isim Râzî (ö. 606/1210) olmuştur. Fahrreddin er-Râzî’den sonra ilmî tefsir hareketini, daha doğrusu Kur’an’ı ilimlerin kaynağı olarak görme telakkisini Ebü’l-Fadl el-Mursî (ö. 655/1257) ve Celâlüddin es-Süyûtî (ö. 911/1505) gibi âlimler devam ettirmiştir. Kur’an’ın ilimler kaynağı olduğu düşüncesi ve ilimlerin önemi, Katip Çelebi (ö. 1067/1657) ve İbrâhim Hakkî (ö. 1194/1780) gibi bazı isimler tarafından zaman zaman dillendirilmeye devam etmiştir.<sup>49</sup>

Yakın döneme kadar tefsir tarihinde bilimsel tefsirle ilgili tek tük yansımalar bulunmakla birlikte modern dönemde bilimsel tefsir bir ekol haline gelmiş ve geniş bir literatüre kavuşmuştur. Çağdaş dönemde İslâm-bilim karşıtlığı propagandalarını çürütmek ve Kur’an’ın bilimle uyumlu olduğunu ispat etmek amacıyla pek çok eser telif edilmiştir. Bu tarz eserler arasında Muhammed b. Ahmed el-İskenderânî’nin (ö. 1306/1889) *Keşfü’l-esrâri’n-nûrâniyye*’si, Gazi Ahmed Muhtar Paşa’nın (ö. 1919) *Serâirü’l-Kur’ân*’ı, Abdülazîz İsmâil’in (ö. 1942) *el-İslâm ve’t-tıbbü’l-hadîş*’i ve Abdürrezzâk Nevfel’in (ö. 1984) *el-Kur’ân ve’l-ilmü’l-hadîş* ile *el-İcâzü’l-adedî* adlı eserleri zikredilebilir.<sup>50</sup>

Cevherî’nin *el-Cevâhir* adlı 25 ciltlik eseriyle bilimsel tefsir canlılık kazanmıştır. Cevherî ekolün en büyük temsilcisi olmuş, eseri de bu sahada akla gelen ilk örnek haline gelmiştir. Elmalılı, tefsirinde pek çok bilimsel açıklamaya ve nazariyelere yer vermiştir. Muhammed Abduh, Cemâlüddîn

<sup>48</sup> TDK, *Türkçe Sözlük* (Ankara: TDK Yayınları, 2005), 243.

<sup>49</sup> Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi* (İstanbul: İFAV, 2011), 239-241.

<sup>50</sup> M. Suat Mertoğlu, “Tefsir (Literatür)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/292.

el-Kâsımî (ö. 1914), Ahmed Mustafa el-Merâgî (ö. 1952), Drâz, Mâlik b. Nebî (ö. 1973), Vehbe Zühaylî (ö. 2015), Celal Yıldırım (ö. 2019) ve Süleyman Ateş bilimsel tefsire yer veren müfessirlere örnek olarak anılabilir.<sup>51</sup> Bilimsel tefsir 20. yüzyılda giderek daha da yaygınlaşmıştır. Maurice Bucaille'in (ö. 1998) *La Bible le Coran et la Science* adlı eseriyle birlikte bilimsel tefsir yaygın bir akım haline gelmiştir.<sup>52</sup>

Yukarıdaki isimler ve benzer düşünceleri paylaşanlar, bilimsel tefsiri benimseyen grubu oluşturmaktadır. Aralarında nicel açıdan farklar bulunabilse de söz konusu isimler tefsirde bilimsel verileri kullanmaya sıcak bakmıştır. Ekolün bakış açısı genel bir anlatımla şu şekilde özetlenebilir: Kur'an bütün ilimleri kendinde toplayan bir kitaptır. Onda astronomi, jeoloji, fizik, biyoloji, tıp, antropoloji, psikoloji ve parapsikoloji gibi ilimlere ait pek çok konu yer almaktadır. Onda bilimsel konular bir bilim kitabı üslubunca değil, genel bir bakışla ve sonuca odaklı bir metotla yer alır. Kur'an'daki bilgiler her çağa ve tüm insanlara hitap edebilecek bir üslupla anlatılmıştır. Kur'an'la bilim arasında çelişki ve çatışma yoktur. Pek çok âyette insanlar bilimsel araştırma yapmaya teşvik edilmektedir.<sup>53</sup>

Bilimsel tefsiri benimseyenler kendi içinde farklı tonlara ayrılabilir. Yurt'un taksimini hatırlarsak en azından üç tür yaklaşım bulunduğunu söyleyebiliriz. Bilimsel tefsiri yöntem olarak gören yaklaşım, Kur'an'ı merkeze alarak bilimsel verileri bir araç olarak kullanırken; i'câz merkezli görüş, Kur'an'da çeşitli ilimlere ve keşiflere işaretler bulunduğunu savunur; Kur'an'ı araç durumuna indirgeyen yaklaşımlar ise bilimsel verileri esas alıp Kur'an'ı açıklanması gereken kapalı bir metin olarak kabul eder.

Bilimsel tefsiri benimseyenlerle "bilimsel yorumda aşırı gidenler" arasında şöyle bir fark vardır: Bilimsel tefsiri benimseyenler bilimsel verilerle âyetlerin delaleti arasındaki uyumu ele almaya çalışırlar. Önceki başlıktaki örnekler ise bâtinî izahlara ve oldukça zorlama yorumlara başvurarak Kur'an'ı aklileştirmeye çalışırlar. Oysa Kırca'nın ifadesiyle "Âyetlerin bilimsel yorumları ile rasyonalizasyonu birbirine karıştırmamak gerekmektedir."<sup>54</sup>

Ekolün en meşhur ismi Cevherî'nin bu grupta bulunması gerektiği düşünülebilir. Fakat yazdığı tefsirin içeriği nedeniyle ve oldukça dolaylı vesilelerle bilimsel konulara temas ettiği için tefsir ilminin sınırlarını aşmıştır. Bu sebeple onun tutumunda "bilimsel yorumda aşırılık" niteliği baskındır.

<sup>51</sup> Abdurrahman Ateş, "Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2/4 (2002), 124-133.

<sup>52</sup> Şen, *Bilimsel Tefsiri Yeniden Düşünmek*, 190.

<sup>53</sup> Celal Kırca, *Kur'an'a Yönelişler* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 202-214.

<sup>54</sup> Kırca, *Kur'an'a Yönelişler*, 203.

### 2.3. Bilimsel Tefsire Kısmen Değinenler

Bilimsel tefsirin farklı boyutlara sahip olduğunu işlerken yönetime karşı çıkan kimi müfessirlerin bazen bilimsel konulara değindiğine işaret etmiştik. Öyle ki bu tarz müfessirler bazı araştırmacılar tarafından bilimsel tefsire karşıt olarak nitelenirken bazı araştırmalarda bu müfessirlerin bilimsel meselelere yer verdiği belirtilmektedir. Bu durum bir çelişkiden öte, bilimsel tefsirin farklı düzeylere sahip olduğu ve söz konusu müfessirlerin belli şartlarda, konularda veya belli ölçüde bilimsel tefsire değindiğini göstermektedir.

Bu başlığın ilk akla gelen örneği Seyyid Kutub’dur. “*Sana, hilalleri soruyorlar*”<sup>55</sup> âyetinde Kur’an’ın hilaller hakkındaki soruya farklı cevap verışı (veya farklı cevap verme ihtimali) müfessirlerin çeşitli yorumlarda bulunmasına vesile olmuştur. Kutub, âyeti tefsir ederken bilimsel tefsir hakkındaki düşüncelerini belirtmiştir. Ona göre, vahiy bilimle ilgili detaylı bilgiler vermekle değil, insan psikolojisi ve hayatıyla ilgilenmektedir. Kur’an, bilimsel keşiflerle değil, evrenin yaratıcısı ile ilişkisi ve insan hayatı ile ilgili genel bilgiler sunar. Bilimsel gerçekler ve teoriler zamanla değişebilir ve güncellenebilirken, Kur’an’ın anlattığı nihai gerçekler insan aklının ürettiği bilimsel teorilere bağlanamaz. Dolayısıyla Kur’an’ı bilimsel açıdan izah etmek veya bilime tabi kılmak, Kur’an’ın asıl hedefini ıskalamak anlamına gelir. Kutub bu düşüncelerini dile getirdikten sonra bilimsel tefsire tamamen kapalı olmadığını, Kur’an’ın anlaşılması için bilimsel konulardan da istifade edilebileceğini belirtir. Ona göre Kur’an okurken pozitif bilimden elbette istifade edilmelidir. Fakat bu, Kur’an’ın anlattığı konuları daha iyi anlamak sınırları içerisinde kalmalıdır. Kur’an’ın nihai ve mutlak gerçeklerini bilimin nihai ve kesin olmayan bulgularına bağlamak yanlıştır.<sup>56</sup>

Kutub, bilimsel tefsirin ifrat derecesine varan boyutlarına karşıdır. Mutedil bir düzeyde bilimsel konulardan istifade etmeyi sakıncalı bulmamaktadır. Tefsirinde bazen bilimsel yorumlara girmiştir.<sup>57</sup> Örneğin Kutub, “O, yeryüzünü sizin ayaklarınızın altına serendir. Haydi onun üzerinde yürüyün ve Allah’ın rızından yiyin. Dönüş ancak onadır.” âyetini<sup>58</sup> açıklarken yeryüzünün insanın hizmetine sunulmasını bilimsel bir perspektifle ele alır. Dünya’nın hareketleri (kendi eksenini etrafında dönmesi, Güneş etrafındaki dönüşü ve üçüncü bir hareket olarak bilinmeyen yönü), atmosferin bileşimi, hava basıncı, çekim gücü, toprak oluşumu ve ekosistem dengesi gibi konulara değinir. Ayrıca, bitkilerin fotosentez süreci, oksijen-karbondioksit döngüsü, azotun toprağa karışması gibi biyokimyasal

<sup>55</sup> el-Bakara 2/189.

<sup>56</sup> Kutub, *Fî zılâli’l-Kur’ân*, 1/181-184.

<sup>57</sup> Kırca, *Modern İlimler*, 245-247.

<sup>58</sup> el-Mülk 67/15.

süreçleri açıklayarak “rızik” kavramının kapsamını genişletir. Dolayısıyla âyetleri tefsir ederken bulunduğu çağın bilimsel verilerini kullanmakta, pozitif ilimlerden istifade etmektedir.<sup>59</sup>

Bilimsel tefsire karşı temkinli olan bir diğer isim Ebü'l-A‘lâ Mevdûdî’dir (1903-1979). O “*her şeyin ayrıntısı*”<sup>60</sup> ifadesini açıklarken şöyle der: “Bazıları ‘her şeyin ayrıntısı’ sözünü dünyada var olan her şeyin ayrıntısı anlamına alıyorlar. Dolayısıyla Kur’an’da matematik, fizik, tıp vs.ve ait ayrıntıları bulamayınca tereddüde kapılıyorlar. Oysa Kur’an yalnızca ‘hidayet’ konusunda gerekli tüm ayrıntıları verdiğini söylemektedir”.<sup>61</sup> “*Her şeyin açıklayıcısı*”<sup>62</sup> ifadesi bağlamında şu düşüncesini vurgular: “Her şey’ ile bütün ilimler ve sanatlar kastedildiğini savunan ve bu yorumun doğruluğunu ispatlamak için Kur’an’ın gerçek anlamını değiştiren bazı kimselerin düştüğü hataya düşmemeye dikkat etmek gerekmektedir”.<sup>63</sup>

Mevdûdî, Kur’an’ın aslında bir hidayet kaynağı olduğuna, bütün ilimleri onda aramanın ve bilimsel verilere uygun şekilde izah amacı güderken asli anlamdan uzaklaşmanın yanlışlığına dikkat çeker. Mevdûdî, bilimsel tefsiri eleştirse de bazen bilimsel verilere eserinde yer vermiştir.<sup>64</sup> Örneğin o, “*Her biri bir yörüngede yüzmektedir*” âyetini<sup>65</sup> tefsir ederken bilimsel bilgileri kullanarak gezegenlerin büyüklüğü, güneş sistemi içindeki mesafeler ve ışık hızı gibi sayısal verilere değinir. Fakat âyetin astronomi bilgisi vermeyi hedeflemediğini de vurgular.<sup>66</sup> Dolayısıyla onun yöntemi bilimsel tefsiri benimseyenlerden farklıdır. Nitekim Mustansır Mir şöyle der:

“Bununla beraber Mevdûdî’nin bilimsel araştırmaları sadece açıklama yapmak ve örnek vermek amacıyla zikrettiğini belirtmeliyiz. Yani bu tür bulguları bilim-dışı sahalara üzerine yaptığı Kur’an yorumlarını delillendirmek için nakleder; fakat bu bulgular, Mevdûdî’de diğer bazı Müslüman alimlerde olduğu gibi, Kur’an’ın temel yorumuyla yer değiştirmez. Mevdûdî’yi örneğin, *el-Cevâhir fî tefsiri l-Kur’ân*’ı yazan Mısırlı müfessir Tantâvî Cevheri ile karşılaştırabiliriz.”<sup>67</sup>

Demek oluyor ki Mevdûdî bilimsel konulara bazen girer. Fakat o, bilimsel yöntemi tefsirin tali bir unsuru olarak görür. Bu açıdan ekolü benimseyen müfessirlere nazaran bilimsel yorumlara nadiren temas eder.

<sup>59</sup> Kutub, *Fî zılâli l-Kur’ân*, 6/3637-3639.

<sup>60</sup> Yûsuf 12/111.

<sup>61</sup> Mevdudi, *Tefhîmu l-Kur’ân*, çev. Muhammed Han Kayani v.dğr. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 2/502.

<sup>62</sup> en-Nahl 16/89.

<sup>63</sup> Mevdudi, *Tefhîmu l-Kur’ân*, 3/51.

<sup>64</sup> Mevdudi, *Tefhîm*, 2/565-567, 4/130-131, 585, 5/261.

<sup>65</sup> Yâsîn 36/40.

<sup>66</sup> Mevdudi, *Tefhîm*, 4/586

<sup>67</sup> Muntasır Mir, “Tefhîmu l-Kur’ân’ın Bazı Özellikleri” (Tefhîm içinde), 7/367-368.

Reşîd Rızâ'nın tefsirinin mukaddimesinde, bilimsel konulara girmeyi ve Râzî'nin yaptığı gibi tefsire haricî ilimleri dâhil etmeyi eleştirdiğine değinmiştik. Fakat o, Kur'an'ın nüzul asrında bilinmeyip sonradan keşfedilecek fenni hakikatler içermesini bir i'câz vechi olarak görmektedir. Örnek olarak yer ve göğün daha önce bitişik oluşunu, rüzgârın aşılâyıcı özelliklerini, her şeyin çift yaratılışını, yeryüzünün yuvarlak oluşunu zikretmektedir.<sup>68</sup>

Reşîd Rıza, Seyyid Kutub ve Mevdûdî gibi müfessirlerin bilimsel tefsiri eleştirmelerine rağmen, bazen bilimsel verilere başvurdukları görülmektedir. Buradan hareketle, bilimsel tefsirin yaygın bir yöntem olduğu, günümüzün bir gerçeğini temsil ettiği ve kullanılmasının gayet doğal karşılanması gerektiği şeklinde bir tespitte bulunmak mümkündür.<sup>69</sup>

Bilimsel tefsiri benimseyenler, tefsirde bilimsel bahisleri doğrudan amaç edinmektedirler. Nitekim bu müfessirlerden biri olan Elmalılı tefsirinin özellikleri ve hedefleri arasında “zamanımızı alakadar eden ulûm-u funûna, hikemiyata müteallık hayli bahisler” ve “mebahis-i hikemiyye ve ilmiyye müteallık izahat” bizzat yer almaktadır.<sup>70</sup> Bilimsel tefsire kısmen değinen müfessirler Kur'an'ın esas amacının bilimsel konular olmadığına dikkat çekmekte ve bilimsel izah yapayım derken gerçek anlamdan uzaklaşma riskine karşı temkinli olmaya çabalamaktadırlar.

Yukarıda bilimsel tefsir şartları arasında “bilimsel bahisler Kur'an'ın hidayet ve mucize şeklindeki birincil amacını gölgelememelidir” şeklinde bir hususa dikkat çekilmişti. Bilimsel tefsire kısmen değinenler, Kur'an'ın asıl mesajına odaklanmakta, bilimsel meseleleri bir nevi tali unsur olarak görmektedirler. Bununla birlikte bilimsel verilerin Kur'an'ın anlaşılmasına katkı sunacağını inkâr etmemekte ve yeri geldikçe bilimsel konulara temas etmektedirler.

#### **2.4. Kur'an'ın Zâhirine Aykırı Görülmeyen Bilimsel Yorumları Kabul Edenler**

Bazı müfessirler zâhirî/literal anlamla çelişmediği sürece bilimsel yorumlara yer vermektedir. Bu başlığı “selefi tefsir”<sup>71</sup> şeklinde niteleyebileceğimiz bir yöntem benimseyen isimler oluşturmaktadır. “Selefi müfessirler” ifadesiyle, “modern dönemde ortaya çıkmış ve kendisini selefi olarak tanımlamış bir topluluk” kastedilmektedir. Muhammed el-

<sup>68</sup> Rızâ, *Tefsirü'l-menâr*, 1/210-212.

<sup>69</sup> Kırca, *Kur'an'a Yönelişler*, 215; Ateş, “Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu”, 138-139.

<sup>70</sup> Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/19.

<sup>71</sup> “Selefi tefsir” ifadesiyle, tefsirde rivayetlere ve dilin zahiri anlamına dayanan, mücerred re'y ile tefsiri reddeden ve ilk üç neslin görüşlerini esas alan sabit bir tefsir anlayışını kastetmekteyiz. Selefi tefsirin özellikleri için bk. Resul Ersöz, *Selefilik ve Selefi Tefsir Anlayışı* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 354-360.

Emîn eş-Şinkîfî (ö. 1974), Hammûd et-Tüveycirî (ö. 1992), Muhammed b. Sâlih el-Useymin (ö. 2001) gibi isimler -aralarında bazı farklı görüşler olsa da- birtakım şartlar eşliğinde bilimsel yorumlara yer vermektedirler. Onlara göre Allah'ın kelâmı ile yarattığı evren arasında çelişki olamaz. Selefî kendi dönemlerinde meçhul olan bilimsel konulara işaret etmemesi Kur'an tefsirinde bilimden faydalanmamayı gerektirmez. Fakat söz konusu âlimlerin konumuz bağlamında en dikkat çeken yönleri, lafzi anlamı esas alarak bazı bilimsel görüşlere karşı çıkmalarıdır. Kadir Eser'in ifadesiyle, bu müfessirler Kur'an'ı adeta bir bilim kitabı haline getirmektedirler.<sup>72</sup> Söz konusu müfessirlerin bakış açısını "literal anlamla sınırlı ölçüde bilimsel tefsir yapanlar" şeklinde de ifade edebiliriz.

Adı geçen müfessirler bilimsel yorumlara yer verirler. Mesela Şinkîfî "*Bilemeyeceğiniz daha nice şeyleri de yaratır.*"<sup>73</sup> ifadesinin uçak, tren gibi modern ulaşım vasıtalarına işaret ettiği kanaatindedir.<sup>74</sup> Basıncın keşfedilmediği dönemde müfessirler "*göğe çıkıyormuş gibi*"<sup>75</sup> ifadesini iman etmenin imkânsızlığı bağlamında tefsir ederken, çağdaş müfessirler basıncın etkisiyle açıklamışlardır. Useymin'e göre âyet her iki anlama da muhtemeldir.<sup>76</sup>

Ne var ki "selefî" bir yöntem benimseyen bu müfessirler bilimsel tefsirde nasların zâhirine uygunluk şartını ileri sürerler. Şinkîfî, Kur'an'ın sarıh naslarıyla çelişen bilimsel nazariyelerin reddedilmesi, çelişmeyen veya hakkında nas bulunmayanların ise hakikatinin araştırılması gerektiği kanaatindedir.<sup>77</sup> Useymin, bilimsel nazariyelerin İsrâiliyat gibi değerlendirilmesi kanaatindedir. Ona göre naslara uygun olan bilimsel bilgiler doğrudur, aykırı olanlar yanlıştır. Uygun olduğu veya aykırı olduğu bilinmeyen şeylerde tevakkuf edilir. Kur'an'ın zâhirî anlamı, bizzat müşahade ile elde edilen bilimsel bir gerçeğe muhalif olursa, o takdirde te'vile gidilir.<sup>78</sup>

Bilimsel verileri naslara arz eden bu müfessirler, Kur'an'ın zahirine istinaden bazı keşifleri reddederler. Tüveycirî; *es-Savâ'iku's-şedide* adlı risalesinde dünyanın sabit olup güneşin dünya etrafında döndüğünü söyleyen Abdülazîz b. Bâz'ı (ö. 1999) desteklemiştir. Bu eserinde

<sup>72</sup> Kadir Eser, "Selefî Tefsirde Bilimsel Bilginin Yeri ve Değeri", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 8/2 (Ekim 2024), 370-374.

<sup>73</sup> en-Nahl 16/8.

<sup>74</sup> Muhammed Emîn eş-Şinkîfî, *Edvâ'ü'l-beyân* (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1408/1988), 3/199-200.

<sup>75</sup> el-En'âm 6/125.

<sup>76</sup> Muhammed el-Useymin, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm: Sûreti'z-Zümer* (Kasîm: Müessesetü's-Şeyh Muhammed Sâlih el-Useymin el-Hayriyye, 1436), 176.

<sup>77</sup> Şinkîfî, *Edvâ'ü'l-beyân*, 8/390-391.

<sup>78</sup> Muhammed el-Useymin, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm: Sûretü Lokmân* (Kasîm: Müessesetü's-Şeyh Muhammed Sâlih el-Useymin el-Hayriyye, 1436), 63-64.

naslardan hareketle yeryüzünün Ay, Güneş ve yıldızlardan büyük olduğunu ve dönmediğini savunmuştur. Üstelik aksini söyleyenleri tekfir etmiştir.<sup>79</sup> Şinkîti âyetlerden hareketle Ay'ın korunmuş sema içinde olduğunu, insanoğlunun semaya yükselmesinin mutlak anlamda imkânsızlığını ve Ay'a çıkıldığına dair haberlerin asılsızlığını ileri sürmüştür.<sup>80</sup>

### 2.5. Kur'an ile Bilimin Çelişmezliğini Yeterli Görenler

Bilimsel tefsirin popülerlik kazanmasında en önemli etkenlerden biri, Kur'an ile bilimin çelişmeyeceği düşüncesidir.<sup>81</sup> Kur'an'ın bilimle çelişmemesi düşüncesi bilimsel tefsire temkinli yaklaşan veya karşı çıkan bazı araştırmacıların da vurguladığı bir husustur.

Bilimsel tefsir karşıtı olarak nitelenen Hûlî'ye göre bilimsel tefsir illa yapılacaksa, Kur'an'da bilimsel bir gerçeğe tamamen ters düşen açık bir ifade olmadığını tespit etmek yeterlidir. Bir din kitabıyla bilimsel bir eser arasındaki üslup farkından dolayı Kur'an'da bilime ters bilgiler olduğu zannedilebilir. Fakat Kur'an'da bilimsel verilerle çelişen sarıh bir ifade yoktur. Kur'an'ın bilimle ilişkisi meselesini çözmek için bu kadarı kafidir. Bilimsel tefsir faaliyeti, Kur'an'ın bilimle çelişmediğini ispatlamakla yetinmelidir.<sup>82</sup>

Mahmûd Şeltût (ö. 1963) Hûlî'ye benzer bir bakış açısına sahiptir. O, hilâller hakkındaki Bakara 2/189. âyeti andıktan sonra şu ifadeleri kullanmaktadır: “Bu, Kur'an'ın Allah'ın evrenin gerçeklerini açıklamak istediği bir kitap değil, bir rehber, ıslah ve yasama kitabı olduğunun açık bir göstergesi değil midir?” Şeltût'a göre de Kur'an'ın bilimin hiçbir gerçeğiyle çelişmemesi bizler için yeterlidir.<sup>83</sup>

Bilimsel tefsire karşı temkinli ve eleştirel yaklaşan Sait Şimşek (ö. 2024) benzer bir düşünceye sahiptir. Şimşek'e göre bir din kitabından modern bilimlerin sonuçlarından bahsetmesi beklenemez. Bir din kitabının bilimsel verilerle çelişmemesi ve modern ilimleri teşvik etmesi yeterlidir. Kur'an'ın modern ilimlerle uyum içinde olması ilgili âyetlerin nüzul döneminde anlaşılmadıkları manasına gelmez.<sup>84</sup> Şimşek, Bakara 2/189. âyeti tefsir ederken şu hususları vurgular: Şayet Kur'an'ın hedefleri arasında modern ilimler alanında bilgi vermek olsaydı, hilâller hakkındaki sorunun cevabı bunun tam sırasıydı. En azından imalı bir yolla da olsa bilimsel bir bilgi verilebilir ve astronomi ilmi mesafe aldıktan sonra bu ima anlaşılabilirdi.

<sup>79</sup> Hammûd b. Abdillâh et-Tüveycirî, *es-Savâ'iku's-şedîde 'alâ etbâ'i'l-hey'eti'l-cedîde* (Riyad: 1388), 23-24, 29, 55-57, 77, 97-98, 155.

<sup>80</sup> Şinkîti, *Edvâ'ü'l-beyân*, 3/108-119.

<sup>81</sup> Gezer, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu*, 10.

<sup>82</sup> Hûlî, *Menâhic*, 294-295.

<sup>83</sup> Mahmûd Şeltût, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Kerîm, el-Eczâ'ü'l-'aşeretü'l-ülâ* (Kahire: Daru's-Şurûk, 2004), 14.

<sup>84</sup> Sait Şimşek, *Yaratılış Olayı* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998), 16-17.

Fakat Kur'an'ın modern ilimlere karşı olduğu zannedilmemelidir. Bilakis o, dikkatleri modern ilimle alakalı meselelere çekmekte, bu alanlarda çalışmaya teşvik etmektedir. Kur'an tabiat ve evrene dikkat çekerken dikkatli bir dil kullanır, ilimlerin kesin sonuçlarıyla çelişmez. Fakat bilimsel konuları önceden de bildirmez.<sup>85</sup>

Kur'an'ın bilimle çelişmemesinin ve ona teşvik etmesinin bilimsel tefsir için yeterli olduğunu söyleyen ve bu nedenle bilimsel tefsir karşıtı olarak değerlendirilen kişiler aslında asgari düzeyde de olsa bilimsel tefsire yeşil ışık yakmaktadır. Bu düşünce -yeryüzünün yayıldığıı bildiren ifadeler gibi- bazı âyetlerin izahında bilimin sonuçlarını kullanmayı kaçınılmaz kılar. Çünkü bazı müfessirlerin bir takım kevnî âyetleri yanlış anlamaları sonucu bu âyetleri bugünkü bilimsel gerçeklere aykırı bir surette açıkladıkları da tarihî bir vakiadır. Böylesi âyetlerin bilimsel gerçeklerle çatışmadığını göstermek için bilimsel tefsir yapmaktan başka çare yoktur.<sup>86</sup>

Bir örnek vermek gerekirse Şimşek'e göre Ra'd 13/8. âyette "*erkek mi dişi mi olduğunu Allah bilir*" gibi kayıtlı/sınırlı bir ifade yerine "*Allah, her dişinin neye gebe olduğunu ve rahimlerin neyi eksiltip neyi arttırdığını bilir. O'nun katında her şey bir ölçü ile dir.*" denmesi ucu açık ve bilimle çelişmeyecek genel bir üslup taşımaktadır. O bu hususu vurgularken şu ifadeleri kullanır:

"Gebe kalınan yavrunun erken veya geç doğması; beden, akıl, psikoloji, yetenek vs. gibi aklımıza gelen ve gelmeyen bütün eksiklik ve fazlalıkları içeren bir ifadedir bu. Çünkü Kur'an Allah kelâmıdır ve Allah sınırsız bilgi sahibidir. İleride insan bilgisinin neye ulaşip neye ulaşmayacağını elbette bilir. İleride bilim sayesinde insan bilgisinin ulaşacağı gerçeklere aykırı bir ifade kullanmaz. Eğer Kur'an Muhammed'in uydurduğu bir kitap olsaydı o günkü bilimin ulaştığı sonuçlara uygun ifadeler kullanırdı. Mesela, o gün yeryüzünün düz olduğu ve evrenin merkezinde bulunduğu; güneş ve yıldızların yeryüzünün etrafında döndükleri ve yeryüzünün hareketsiz sabit durduğu biliniyordu. Kur'an'da böyle ifadelere asla rastlanmaz. O öyle bir ifade kullanır ki hem indiği dönemin insanının vardığı bilgiyle hem de sonradan insanların bilim sayesinde varacağı sonuçlarla çelişmez. Kur'an ile bilim arasında bir ilişki kurulacaksa bu açıdan kurulmalıdır."<sup>87</sup>

Demek ki Şimşek'e göre Kur'an bilimle çelişmeyecek ifadeler kullanır. Evrenden bahsederken o günün algısına göre konuşmaz. O, bilimsel tefsire karşı bir duruş sergilese de bu bakış açısı minimum düzeyde dahi olsa bilimsel yorumlara kapı aralar. Nitekim ona göre Kur'an arzın düz olduğunu ve dönmediğini söylememektedir. Fakat geçmiş dönemde Kur'an'ı bu şekilde anlayanlar olmuştur.

<sup>85</sup> Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 1/212-213.

<sup>86</sup> Güllüce, "Kur'an'a Bilimsel Yaklaşım", 390.

<sup>87</sup> Şimşek, *Hayat Kaynağı*, 3/63.

Şimşek, bilimsel tefsire tamamen kapı kapatmaz. Ona göre tabiatın bahsedilen âyetler, Allah'ın kudretini ve büyüklüğünü vurgulamak için vardır. Bu âyetler, müsbet ilimden önce de bu işlevi yerine getiriyordu. Bilim, bu âyetlerin anlamlarından sadece bir yönünü açığa çıkarmıştır; dolayısıyla bu âyetlerin sadece ilmî keşiflerden sonra anlaşılabilirliği iddiası yanlıştır. Örneğin “*Evet bizim, onun parmak uçlarını bile düzenlemeye gücümüz yeter.*”<sup>88</sup> âyetinde bilimsel tefsir taraftarları بَنان kelimesini “parmak izleri” olarak yorumlarken, diğerleri parmak ucu kemiklerini kastetmektedir. Her iki yorum da Allah'ın parmak uçlarını eski haline getirme gücünü vurgulamakta ve âyetteki بَنان kelimesi her iki anlamı da kapsamaktadır.<sup>89</sup> Demek ki Kur'an'ın bilimle en azından çelişmeyeceğini söyleyenler, erken dönem nesillerin anlayışına aykırı olmayan bilimsel yorumları kabul etmekte ve bazen bilimsel yorumlara yer vermektedirler. Nitekim Şeltût zaman zaman bilimsel konulara temas etmiştir.<sup>90</sup>

Kur'an ile bilimin çelişmezliğini yeterli gören Şeltût ve Şimşek'in bilimsel tefsire karşı çıktıkları söylenmektedir.<sup>91</sup> Fakat bilimsel tefsirin âyetlerin bilimle herhangi bir şekilde ilişkilendirilmesi ölçüsünde geniş bir konu oluşu göz önünde bulundurulduğu takdirde,<sup>92</sup> Kur'an'ın bilimle çelişmeyecek şekilde anlaşılması minimum düzeyde de olsa bilimsel tefsirin etkisi altındadır. Günümüzde bilimin gücü ve cazibesi nedeniyle çağdaş müfessirler, âyetlerle bilimsel gelişmeler arasında irtibat kurmaya bir nevi mecburdur.<sup>93</sup> Dolayısıyla Şeltût ve Şimşek gibi isimler, bilimle Kur'an'ın uyumunu göstermeye çalışarak minimum düzeyde bilimsel yoruma giderlerken, bilimsel tefsirin ileri düzeylerine itiraz etmektedirler.

Şuna da işaret etmeliyiz ki Kur'an'ın bilimi teşvik ettiği düşüncesi de aslında bilimin etkisi altında gelişen bir yorumdur. Kur'an'ın bilimi teşvik

<sup>88</sup> el-Kıyâmet 75/4.

<sup>89</sup> M. Sait Şimşek, “İlmî Tefsir Üzerine”, *Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1989), 202-203. Şimşek bir eserinde bilimin alanı ile dinin alanının birbirinden farklı olduğunu belirtmektedir. Bk. M. Sait Şimşek, *Kur'an'ın Ana Konuları* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2011), 21. Bu durumda onu aşağıda gelecek “Kompartımcı Yaklaşım” başlığına almak gerektiği şeklinde bir düşünce aklı gelebilir. Fakat Kur'an'ın bilimle çelişmeyeceğini, bilimi teşvik ettiğini vurgulaması ve uygulamaları, onu bu başlık altına yerleştirmeyi gerektirmektedir.

<sup>90</sup> Şeltût, *İle'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Dâru's-Şurûk, 1983), 154.

<sup>91</sup> Soner Aksoy, “M. Sait Şimşek'in Bilimsel Tefsir Yöntemine Yaklaşımı”, *Tefsire Adanmış Bir Ömür: M. Sait Şimşek*, ed. Karataş - Atmaca (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 307, 324.

<sup>92</sup> Nitekim Kırca'nın şu tanımı, bilimsel tefsir uygulamalarının çok yönlü ve farklı boyutlarını kapsayan geniş ve ideal bir içeriğe sahiptir: “Bilimsel tefsir, bilimsel verilerle Kur'an âyetlerinin delaletleri arasındaki uyumu ele alan ve açıklamaya çalışan bir tefsir çeşididir” (Kırca, *Kur'an'a Yönelişler*, 203).

<sup>93</sup> Şen, *Bilimsel Tefsiri Yeniden Düşünmek*, 153.

ettiği düşüncesi, çeşitli âyetlerin yorumlarına yansır. Örneğin Kur'an'ın ilk âyetinin okumayı emrettiği ve bilime davet ettiği sıklıkla söylenir. Bilimsel gelişmelerin önemi ve değeri, günümüz insanı için harcı alem bir telakki ise de bilimin insanlar nezdindeki değeri her zaman bu seviyede olmamıştır. Kur'an'ın bilimi teşvik etmesi, geçmişte ve günümüzde herkesin kabul ettiği bir düşünce değildir.<sup>94</sup>

## 2.6. Vahye Mutlak Otorite Atfeden ve Bilime Mesafeli Müfessirler

Bilimsel tefsire yönelik tutumlar genelde “kabul-mutedil-ret” şeklinde tasnif edilmektedir. Bu tasnif çağdaş dönemde bir ekol haline gelen bilimsel tefsir hakkındaki tartışmalara göre düzenlenmiştir. Tefsir tarihine bir bütün olarak bakıldığında, klasik tefsirlerden pek çoğu tasnifin dışında kalmaktadır. Bu, araştırmacıları -ilerleyen satırlarda ortaya koyacağımız- bazı isabetsiz değerlendirmelere sevk etmektedir. Dolayısıyla bilimsel tefsire değinmeyen, daha doğrusu bilime ilgi duymayan müfessirleri kapsayan bir başlık belirlemek yerinde olacaktır.

Dinin temel bilgi kaynağı vahiy, bilimin bilgi kaynağı deney ve gözlemdir. Din ve bilim tarih boyunca çeşitli şekillerde ilişki içerisinde olagelmıştır. Din ve bilim arasında “çatışma, diyalog, farklılaşma ve entegrasyon” şeklinde temelde dört tür ilişki yaşanmıştır. İslam dünyasında zamanla bilimsel ve düşünsel dinamizmin azalmasıyla birlikte, yeniliklere temkinli yaklaşan bir anlayış güçlenmiştir. Bu durum, dini düşüncenin bazı çevrelerde daha muhafazakâr bir çerçevede ele alınmasına ve onun yenilikçi yönlerinin geri planda kalmasına yol açmıştır. Bazı kesimlerin, İslam'ın hükümlerini “skolastik dogmalar” şeklinde anlayıp yorumlaması, bilim ve din arasında zahiren bir çatışma görünümüne neden olmuştur. Bunun temelinde, dinin yanlış anlaşılması ve yorumlanması yatmaktadır. Örneğin, Orta Çağ'da bazı müfessirlerin, dünyanın düz olduğu ve dönmediği görüşünü dini inanç temeline oturtmaya çalışmaları, aslında dönemin yaygın kanaatini dine dayandırma çabasıydı. Günümüz için bu, isabetsiz bir yorum ve yaklaşım konumundadır. Modern dönemde ise Batı'daki bilimsel ve teknolojik ilerlemeler, İslâm dünyasında bir yandan olumsuz tepkilere, diğer yandan da bu gelişmeleri Kur'an'da bulma çabasına neden olan modernist hareketlere yol açmıştır. İlmî tefsir ekolü Batı'daki bilimsel ilerlemelerin İslâm düşüncesine etkisiyle doğmuştur.<sup>95</sup> 17. yüzyıla kadar felsefî ve bilimsel araştırmalar dine göre değer kazanırken, bu dönemden sonra bilim öncelik kazanmış; din, bilimsel doğrulara uygunluğu ölçüsünde anlamlı görülmüş ve inançlar giderek sübjektif alanlara itilmiştir.<sup>96</sup>

<sup>94</sup> Gezer, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu*, 41-44; Ömer Özsoy, *Sünnetullah Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması* (Ankara: Fecr Yayınları, 2015), 70.

<sup>95</sup> Ali Coşkun, “Din, Bilim ve Felsefe İlişkileri”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/1 (01 Mart 2016), 213-216.

<sup>96</sup> Şen, *Bilimsel Tefsiri Yeniden Düşünmek*, 55.

İslâm düşüncesi Orta Çağ boyunca pozitif bilimler karşısında ciddi bir yüzleşmeye ihtiyaç duymamıştır. Bunda muhtemelen bilimsel keşiflerin sosyal hayata etkisinin ve askeri güce katkısının gözle görülür ölçüde ancak son iki-üç asırda gün yüzüne çıkması etkili olmuştur. Müslüman âlimler tabiat hakkındaki düşüncelerini doğrudan naslardan devşirecek bir özgüvene sahiptiler. Öyle ki Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38) Ehl-i sünnet'in ittifak ettiği konular arasında dünyanın dönmemesini zikretmiştir.<sup>97</sup>

Müfessirler tabiatla ve pozitif ilimlerle alakalı âyetlerin tefsirinde uzun süre ciddi bir sorun yaşamamıştır. Râzî gibi müfessirler, bazen bilimsel konulara girmiş, zaman zaman âyetleri o günün bilimsel verileri ışığında tefsir etmişlerdir. Fakat klasik dönemde müfessirlerin çoğu -bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde- bilime mesafeli bir yöntem takip etmiştir. Bazıları bilimsel konulara çok girmemiştir. Kimi müfessirler ise bilimsel konulara girdikleri zaman âyetlerin zâhiriyle çelişen durumları sorun etmemiş, gerektiğinde bilimsel iddiaları rahatça reddetmişlerdir. Onlar, bilimsel konularda nasları ilk referans kabul etmişlerdir. Örneğin İbn Atıyye (ö. 541/1147) “*Allah yeryüzünü sizin için bir sergi yapmıştır*”<sup>98</sup> âyetinin tefsirinde şöyle der: بِسَاطٍ “kelimesinin zahirinden, dünyanın düz olduğu, küre şeklinde olmadığı anlaşılmaktadır. Her iki inanç da tek başına şeriatı aykırı değildir; ancak dünyanın küre şeklinde olduğunu söylemek fasit bir görüştür. Dünyanın düz olduğunu kabul etmek ise, Allah kelâmının zahiridir ve bunda hiçbir şekilde bir sakınca yoktur”.<sup>99</sup> O, “*Yeryüzüne bakmıyorlar mı, nasıl yayılmıştır?*”<sup>100</sup> âyetinin tefsirinde de şöyle demiştir: “Bu âyetin zahirinden anlaşılan, dünyanın düz olduğu, küre olmadığıdır ve bu, ilim ehlinin benimsediği görüştür. Dünyanın küre olduğu görüşü, şeriatın esaslarından birini yıkmaya da bu görüşü şeriat âlimleri kabul etmemektedir”.<sup>101</sup> Celâleyn tefsirinde de benzer bir ifade yer almaktadır.<sup>102</sup> İbn Atıyye'nin bu özgüveni, klasik dönemde pek çok müfessirin tutumunun sadece bir örneğidir.

Klasik dönemdeki müfessirlerin bilimsel tefsir bağlamındaki konumu veya tepkisizliğini ifade etmek için “vahye mutlak otorite atfeden ve bilime mesafeli tefsir” başlığının isabetli olacağı kanaatindeyiz. Klasik

<sup>97</sup> Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Farq beyne'l-firak* (Beyrut: Dâru'l-Âfâkî'l-Cedîde, 1982), 318.

<sup>98</sup> Nûh 71/19.

<sup>99</sup> İbn 'Atıyye el-Endelusî, *el-Muharrerü'l-vecîz*, thk. er-Rahhâle el-Fârûk v.dğr. (Beyrut: Dâru'l-Hayr, 1428/2007), 8/420.

<sup>100</sup> el-Gâşiye 88/20.

<sup>101</sup> İbn 'Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 8/602.

<sup>102</sup> Celâluddin el-Mahallî - Celâluddin es-Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.), 805.

dönemde bazı istisnalar dışında çoğu müfessir vahyin mutlak otoritesi altında ve bilime mesafeli bir yöntem takip etmiştir. “Vahye mutlak otorite atfeden” ifadesini tabiat, tıp gibi konularda vahyin söylediklerini mutlak otorite kabul etmek anlamında kullanmaktayız. “Bilime mesafe” ifadesini ise bilimsel konulara ya ‘girmeme’ veya ‘az girme’ yahut ‘bilimsel verilere yer verme; fakat nassın zâhiriyle çeliştiğinde itibar etmeme’ gibi tutumlar için kullanmaktayız.

Şöyle ki İbn Cerîr Taberî (ö. 310/923) gibi erken dönem müfessirler, bilimsel konulara doğal olarak girmemiştir. Bilimsel konulara hemen hemen hiç girmeme tutumu Ferrâ el-Begavî (ö. 516/1122) gibi bazı müfessirler tarafından da devam ettirilmiştir. Begavî; yer, gökyüzü, ay, güneş, yaratılış, gece gündüz, gök gürültüsü, şimşek, yıldırım, yağmur, bulut, bitkiler, aylar, burçlar, ses yankısı ve deniz suyu gibi bilimsel konularla alakası bulunan âyetleri açıklarken filozoflar-tabiatçılar gibi zümrelerden nakilde bulunmaz. İlk nesillerden gelen rivayetleri aktarmakla yetinir.<sup>103</sup> İbnü’l-Cevzî (ö. 656/1258) bilimsel konulara yer vermez.<sup>104</sup> Bazen bilimsel yorumları eleştirir. Örneğin tabiatçıların meyvenin oluşumu hakkındaki görüşlerini tenkit eder.<sup>105</sup>

Bilimsel konulara mesafeli yaklaşımın ilerleyen asırlarda daha detaylı bir uygulayıcısı Ebû Hayyân’dır (ö. 745/1344). Ebû Hayyân tefsirinde Kur’an lafızlarıyla çelişmeyen bazı bilimsel görüşleri ve Râzî’nin aktardığı bilgileri eleştirisiz nakletmiştir.<sup>106</sup> Fakat bilimsel görüşlere bazen şiddetli tepkiler göstermiştir. *Ra’d*<sup>107</sup> rüzgar veya melek şeklinde açıklamış, konuya bilimsel yaklaşanları şiddetle eleştirmiştir. Üstelik bu tarz konulara felsefecilerden gelen bilgilerle değil, ancak şariat yoluyla vâkıf olunabileceğini vurgulamıştır.<sup>108</sup> Yer ile gök cisimlerinin ebatı ve düzeni hakkında yaptığı alıntıların sonunda şöyle demiştir: “Hey’et erbabının söyledikleri, akıllarıyla vardıkları neticelerdir. Şeriatta bunlar mevzu bahis değildir. Doğrusu şu ki bu varlıkların mahiyetini sadece ilmiyle her şeyi kuşatan Yüce Allah ve onun vahiy yoluyla bilgilendirdiği kimseler bilir.”<sup>109</sup>

<sup>103</sup> Bk. el-Ferrâ el-Begavî, *Me’âlimü’l-tenzîl*, thk. Hâlid Abdurrahman el-‘Ak - Mervân Süvâr (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1987), 1/55, 135, 160, 2/117, 289, 344, 367, 3/11, 243, 275, 374, 550, 4/12-13, 80, 244.

<sup>104</sup> Mehmet Kılıçarslan, “*Zadü’l-Mesîr Bağlamında İbnü’l-Cevzî’nin Tefsir Metodu*” (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 119-120.

<sup>105</sup> Ebû’l-Ferec İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, thk. Zühre eş-Şâvîş (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1423/2002), 725.

<sup>106</sup> Esiruddîn Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muḥîṭ*, thk. Mâhir Ḥabbûş v.dğr. (Beyrut: er-Risâle el-‘Âlemiyye, 2020), 10/120, 19/205, 20/533.

<sup>107</sup> er-Ra’d 13/13.

<sup>108</sup> Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-muḥîṭ*, 13/51.

<sup>109</sup> Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-muḥîṭ*, 3/171-172.

Ebû Hayyân bilimsel tefsire bazen ilgisiz kalmıştır. Örneğin yeryüzünün faydaları hakkında Râzî'nin aktardığı bilimsel açıklamaları zikre değer görmemiştir.<sup>110</sup> Zemahşerî (ö. 538/1144) Allah'ın kuşları havada tutuşu meselesinde ilâhî kudrete ve bu kudretin kuşlarda uçmaya uygun olarak var ettiği yapıya dikkat çekerken, Ebû Hayyân kuşların yapısıyla ilgili açıklamaları aktarmayı tabiatçılara meyletmek olarak değerlendirmiştir. Akabinde kuşların uçuşunun yalnızca Allah'ın kudretiyle gerçekleştiğini söylemiştir.<sup>111</sup>

Ebû Hayyân için önemli olan Kur'an'ın zâhirî anlamı ve vahyin dedikleridir. Yeryüzünün döşek kılınması konusunda yorum belirtmezken, yeryüzünün bir sergi kılındığından bahseden âyette<sup>112</sup> zâhirî anlamın dünyanın düz olduğu fikrine uygun olduğunu belirtmiştir.<sup>113</sup> Sahabeden gelen rivayetlere dayanarak dünyanın dönmediğini söylemiştir.<sup>114</sup>

Ebû Hayyân, Kur'an'da sembol, sır ve batınî anlamların bulunmadığını ifade eder. Akabinde Râzî'yi hükemâ, müneccim ve astronomi bilginlerinden nakil yaptığı için eleştirir. Eleştirisinde Kur'an'ın apaçık bir Arapça olarak indirilmesinden hareket eder. Ona göre Kur'an'da filozofların ya da tabiatçıların iddia ettiği hiçbir şeye işaret yoktur. Hükemâ, yıldız bilimciler ve astronomi ehlinin söyledikleri, tefsirden uzak konulardır.<sup>115</sup>

Diyebiliriz ki Ebû Hayyân zâhirî anlamı ve dinin ne dediğini önemsemektedir. Bilimsel açıklamaları tefsir ilmi açısından fuzûlî bir çaba mesabesinde görmektedir. Ebû Hayyân'ın zihin ve değer dünyasında bilimin çok önemli bir yeri yok gibidir. Pek çok konuda bilimin bulgu elde edemeyeceğini ve bu tarz konularda vahyin rehberliğine ihtiyaç duyulduğunu düşünmektedir.

Begavî, İbn 'Atıyye ve Ebû Hayyân gibi klasik dönem müfessirlerini "bilime mesafeli" şeklinde nitelediğimize dikkat edilmelidir. Yaşadıkları dönemde, bilim günümüzdeki gibi popülerlik kazanmadığı için bu müfessirler bilimsel verilere doğal olarak itibar etmemiştir. Yakın döneme kadar bilimsel tefsir, popüler bir akım ve bir sorun olarak ortaya çıkmamıştır. Klasik dönemdeki çoğu âlim, bilimsel tefsir olgusuyla ve sorunuyla yüzleşmemiştir. Bu sebeple onlar "bilimsel tefsire mesafeli" değil, bizzat "bilime mesafeli" bir konumda bulunmaktadır.

Bu grubu tasnife dâhil etmek çeşitli açılardan önem arz etmektedir. İlk olarak Gazzâlî, Râzî gibi müfessirler bilimsel tefsir taraftarı olarak

<sup>110</sup> Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 16/467.

<sup>111</sup> Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 20/425.

<sup>112</sup> Nûh 71/19.

<sup>113</sup> Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 20/534.

<sup>114</sup> Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 18/62.

<sup>115</sup> Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 21/244. Elmalılı bu düşünceleri sebebiyle Ebû Hayyân'ı eleştirmiştir. Bk. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/5611-5614.

görülürken klasik dönemdeki diğer müfessirlerin konumunu belirlememek bir eksikliklerdir. Sonrasında, bilimsel tefsire mesafeli müfessirlerin bakış açısı belirlendiği takdirde tefsir eserleri daha isabetli bir okumaya tabi tutulabilecektir. Zira bazı araştırmacıların tefsirlerdeki kimi içerikler hakkında hatalı bir bakış açısına sahip olduğu kanaatindeyiz. Örneğin Bakırcı, Begavî'nin pozitif bilimle alakalı konulara girdiği kanaatindeyiz.<sup>116</sup> Begavî evrenle ilgili bilgileri filozoflardan, tabiatçılardan veya heyet alimlerinden nakletmemektedir. O, selef âlimlerinden gelen nakilleri aktarmaktadır. Dolayısıyla bu tarz nakiller bilimsel tefsir kapsamında değildir. Bilimsel tefsir, bilimsel verilerle âyetlerin ilişkisini inceleyen yöntemdir.

Başlığı ilave etmenin bir diğer katkısı, bilime itibar etmeyen müfessirlerin tutumunu netleştirmektir. Örneğin Ebû Hayyân bazı araştırmacılar tarafından bilimsel tefsiri reddedenler arasında zikredilmiştir.<sup>117</sup> Bazıları onun argümanlarının Ebû İshâk eş-Şâtıbî'yle (ö. 790/1388) benzer olduğunu düşünmektedir.<sup>118</sup> Mustafa Karagöz'e göre Ebû Hayyân'ın bilimsel tefsire mesafeli durduğu veya eleştirel bir tutum sergilediği söylenebilir.<sup>119</sup> Ercan Şen, Ebû Hayyân'ın "bilimsel tefsire mesafeli müfessirler" arasında sayılacağı kanaatindeyiz.<sup>120</sup> 'İzzüddîn Kezâber ise Ebû Hayyân'ın bilimsel tefsire yönelik mutedil/vasat bir pozisyonda bulunan âlimler arasında yer aldığı kanaatindeyiz.<sup>121</sup> Bu tespitler Ebû Hayyân'ın uygulamasıyla çelişmektedir. Kanaatimizce Ebû Hayyân'ın tutumu hakkında isabetli tespit; bilime itibar etmeme, mesafeli durma ve vahye mutlak bağlılık şeklindedir.

## 2.7. Kur'an'ın Sadece Nüzul Dönemindeki Bilimsel Bilgileri Kapsadığını Söyleyenler

Bilimsel tefsire eleştirel yaklaşan kimi âlim ve araştırmacılara göre, Kur'an ilk muhataplarının bilgi seviyesine göre mesajını sunmuş, bu sebeple de o günün bilimsel algılarına uygun bilgiler içermiştir. Dolayısıyla Kur'an'daki tabii tasvirler ve diğer bilimsel konular nüzul dönemi Arap Yarımadası'nda yaşayan insanların bilgi düzeyine göre şekillenmiştir.

Bu yaklaşımın klasik dönemdeki temsilcisi Şâtıbî'dir. Şâtıbî, Araplara

<sup>116</sup> Saffet Bakırcı, *Meâlimu't-Tenzil'in Rivayet Tefsirleri İçindeki Yeri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990), 149.

<sup>117</sup> Rûmî, *İtticâhâtü'l-tefsir*, 2/561-562.

<sup>118</sup> Recep Orhan Özel, "Elmalılı Hamdi Yazır'ın Bilimsel Tefsir Anlayışı", *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları II*, ed. Bilal Gökçür v.dğr. (İstanbul: İlim Yayma Vakfı, 2013), 556-557.

<sup>119</sup> Mustafa Karagöz, "Kur'an ve Pozitif Bilim Sempozyumu", *Kur'an ve Pozitif Bilim*, ed. Turan Çalışkan (İstanbul: Kuramer, 2020), 346-349.

<sup>120</sup> Şen, *Bilimsel Tefsiri Yeniden Düşünmek*, 109.

<sup>121</sup> 'İzzüddîn Kezâber, "el-Kur'an ve'l-İlm: Kitâbu Berâati't-Tefsir ve'l-i'câzi'l-İlmî mine'-ş-şukûk 'aleyh", *el-Kur'an ve'l-İlm (blog)* (Erişim 03 Ağustos 2023).

hitap eden şeriatın ümmî bir muhtevaya sahip olduğunu temellendirirken dolaylı olarak bilimsel tefsir hakkındaki fikirlerini ortaya koyar. Ona göre Kur'an, Arapların anlayabileceği bir üsluba ve içeriğe sahiptir. Kur'an, o gün için Arapların bildiği ilimlerden bahsetmiş, faydalı olanı makbul görmüş, sakıncalı olanları ise iptal etmiştir. Kur'an, Arapların aşına oldukları ilimleri veya bunun üzerine kurulu olan bilgileri içermektedir. Kur'an'ı anlamak için sadece Araplar tarafından bilinen ilimlerle yetinmek gerekir. Tabiat ilimleri, matematik, mantık gibi bütün ilimleri Kur'an'da aramak yanlıştır.<sup>122</sup>

Şâtıbî'nin "ümmî şeriat" düşüncesi, Kur'an'ı nüzul döneminde bilinenlerden başka bir ilimle irtibatlandırmaya kapıyı kapatmaktadır. Şâtıbî günümüzde bilimsel tefsiri eleştirenlerin referans kaynaklarından biridir. Örneğin Muhammed Hüseyin ez-Zehebî (ö. 1977) Şâtıbî'ye katılmaktadır.<sup>123</sup>

Kur'an'ın içeriğini nüzul dönemindeki bağlamla sınırlandırma düşüncesi bazı oryantalistler tarafından da dile getirilmiştir. Watt'a göre Kur'an, ilk muhataplarına kendi dilleri, gelenekleri ve dünya görüşleriyle hitap eder. Eğer Kur'an, ilk muhataplarının algısına aykırı bir bilimsel gerçek içerseydi bu, o zamanın Arapları için şaşırtıcı olurdu ve reddetmeleri için gerekçe oluştururdu.<sup>124</sup>

## 2.8. Din ve Bilimin Farklı Alanlar Olduğunu Düşünenler (Kompartmentacı Yaklaşım)

Din-bilim ilişkisinde gündeme gelen çözümlerden biri, din dili ve bilim dili ayrımıdır. Din dili, bilim dilinden farklı olarak sadece olguları belirtmez, mecazi ifadelerle muhatabını eyleme yönlendirir. Bilim dili olguları tespit ederken, din dili inşai bir yaklaşımla hareket eder.<sup>125</sup>

Bazı araştırmacılar, din-bilim ilişkisinde *kompartmentacılık* ve *çifte hakikatçılık* yaklaşımını önermektedir. Bu yaklaşıma göre din ve bilim, birbirinden farklı iki hakikat sistemidir. Din, varoluşun temel sorularına cevap ararken, bilim akılla doğa yasalarını keşfeder. Aralarında bir ilişki olmadığı için çatışmaları beklenmez; aksine, birbirlerini kısmen tamamlayabilirler.<sup>126</sup>

Gezer'in kompartmentacılık tutumunu benimsediği söylenebilir. Ona göre din dilinin özgün ifade tarzını dikkate almadan yapılan çıkarımların sonuçları öngörülemez. Kur'an analitik bir üslupla bilgi vermeyi amaçlamaz. Din dilinin aksine bilimsel dil, olaylar arasında sebep-sonuç ilişkisi kurarak genel-geçer kurallara ulaşmayı hedefler.<sup>127</sup>

<sup>122</sup> Ebû İshâk eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, tah. Ebû 'Ubeyde Meşhûr (el-Hüner: Dârü İbn 'Affân, 1997), 2/127-131.

<sup>123</sup> Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn* (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2005), 2/430.

<sup>124</sup> Montgomery Watt, *Hiz. Muhammed'in Mekkesi*, çev. Akif Ersin (İstanbul: Kuramer, 2017), 25.

<sup>125</sup> Gezer, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu*, 171-172.

<sup>126</sup> Mustafa Öztürk, *Kur'an, Tefsir ve Usul Üzerine* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 51-60.

<sup>127</sup> Gezer, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu*, 170-180, 189-190, 205.

Muhammed İzzet Derveze (ö. 1984) kompartımcılık tutumuna benzer düşüncelere sahiptir. Ona göre Kur'an'ı bilimle örtüştürmeye çalışarak onun asıl amacından sapılmamalıdır. Kur'an, Allah'ın büyüklüğünü kavratmak için insanları evrensel fenomenlere yönlendirir. Onda her seviyeden insana hitap eden bir üslup benimsenmiştir. âyetleri bilimsel verilerle değerlendirmek, Kur'an'ın temel mesajına katkı sağlamaz, onu değişime ve tartışmaya açık hale getirir.<sup>128</sup>

Kırca'nın altılı tasnifinden üç başlık kompartımcı yaklaşım kapsamındadır: “Kur'an'da bilimsel katkı amaçlı atıflar yoktur”, “Kur'an ve bilim tamamen farklı kulvarlara ait olup aralarında bir bağ yoktur” ve “Kur'an ve bilim farklı kulvarlarda olup aralarında çelişkiler vardır.” Bu üç fikir, kompartımcı yaklaşımın farklı veçhelerini oluşturmaktadır.

Kompartımcı yaklaşım, bilimsel tefsire karşı olma açısından bir önceki başlık ile benzerlik taşımaktadır. Bununla birlikte en azından nüzul dönemindeki bilimsel verilerin Kur'an'da bulunduğu iddiasını ileri sürdüğü için<sup>129</sup> bir önceki başlık, kompartımcı yaklaşımdan farklı bir tutuma işaret etmektedir.

Toparlamak gerekirse bilimsel tefsire yönelik tutumlar bağlamında toplam sekiz tür tutum tespit edildi. Mevzubahis sekiz tutum ve bu tutumları benimseyen üçer örnek aşağıdaki gibi özetlenebilir:

| Bilimsel Tefsire Başvuranlar    |                                |                                    |                                                                       |                                                    | Bilimsel Tefsire İlgisiz/Nötr Müfessirler                   | Bilimsel Tefsiri Reddedenler                                                  |                                                                          |
|---------------------------------|--------------------------------|------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------|
| Bilimsel Yorumda Aşırı Gidenler | Bilimsel Tefsiri Benimseyenler | Bilimsel Tefsire Kısmen Değinenler | Kur'an'ın Zâhirine Aykırı Görülmeyen Bilimsel Yorumları Kabul Edenler | Kur'an ile Bilimin Çelişmezliğini Yeterli Görenler | Vahye Mutlak Otorite Atfeden ve Bilime Mesafeli Müfessirler | Kur'an'ın Sadece Nüzul Dönemindeki Bilimsel Bilgileri Kapsadığını Söyleyenler | Din ve Bilimin Farklı Alanlar Olduğunu Düşünenler (Kompartımcı Yaklaşım) |
| Çelakıl                         | Râzî                           | Kutub                              | Şinkî                                                                 | Hûlî                                               | Begavî                                                      | Şâtıbî                                                                        | Öztürk                                                                   |
| A. Han                          | Elmalılı                       | Mevdûdî                            | Tüveycirî                                                             | Şeltût                                             | İbn 'Atıyye                                                 | Zehebî                                                                        | Gezer                                                                    |
| Tantâvî                         | S. Ateş                        | R. Rıza                            | 'Useymî                                                               | Şimşek                                             | Ebü Hayyân                                                  | Watt                                                                          | Derveze                                                                  |

### 3. Yeryüzünün Şekli Örneği Üzerinden Tutumların Mukayesesi

Yeryüzünün şekli ve konumu hakkında tarih boyunca çeşitli teoriler ve inançlar ortaya çıkmıştır. Yeryüzünün şekli, bilimsel konuların tefsirlerde nasıl işlendiği hakkında işlevsel örneklerden biridir. Zira tefsirin klasik döneminde de yerin şekli meselesi gündeme gelmiştir.

Önce bilimsel tefsire ilgisiz (vahye mutlak otorite atfeden ve bilime

<sup>128</sup> Muhammed İzzet Derveze, *el-Şur'ânü'l-mecîd* (Sayda: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts), 192, 249-250.

<sup>129</sup> Karagöz, “Kur'an ve Pozitif Bilim Sempozyumu”, 344.

mesafeli yöntem benimseyen) müfessirleri hatırlayalım. Bilimsel konulara hemen hemen yer vermeyen müfessirlerden Begavî *مَدَّ الْأَرْضَ. دَحَاهَا. شَطَحَتْ* ve *طَحَاهَا* ifadelerinin<sup>130</sup> hepsini “sermek” (اليسط) diye açıklamıştır.<sup>131</sup> Klasik dönemde bilimsel yorumlara bazen yer veren fakat bu verileri nasların zâ-hirine göre kritik eden İbn Atıyye, Ebû Hayyân ve Celâlüddîn el-Mahallî (ö. 864/1459) gibi müfessirlerin dünyanın düz olduğuna yaptıkları vurguya değinmiştik.

Yukarıda bilimsel tefsirde aşırı gidenlerden başlayan ve aşağı doğru giden bir sıralama takip ettik. Burada bilimsel tefsirin etkisinin artan tonunu göstermek için sondan başlayacağız. Kompartımcı yaklaşımı benimseyen bir müellif, Ra’d 13/3. ve benzeri âyetleri “*Yeryüzünü ayağınızın altına adeta bir halı gibi seren*” gibi bir ifadeyle tercüme etmekte ve şu açıklamayı yapmaktadır:

“Bu âyetteki medde’l-arz ifadesine istinaden bazı büyük müfessirler yeryüzünün yuvarlak değil, düz olduğunu ileri sürmüşlerdir. İşte bu tür yorumlar bilimsel(ci) tefsir anlayışına ibretlik örnekler olarak arz edilebilir ve bu anlayışın kaş yapayım derken göz çıkardığı söylenebilir. Ne tuhaftır ki geçmişte birçok büyük müfessir Kur’an’dan hareketle dünyanın hem sabit hem düz olduğunu söylerken bugün yine Kur’an’dan hareketle tam tersi şeyler söylenmekte ve bu da Kur’an’ın bilimsel bir mucizesi olarak takdim edilmektedir. Ama gerçek şu ki Kur’an dünyanın düz veya yuvarlak olduğu hakkında konuşmamasına rağmen insanlar onu bu konuda konuşturmakta fakat geçmişte ak dediğine bugün kara dercesine konuşturmakta.”<sup>132</sup>

Kur’an’ın nüzul dönemindeki algıya uygun şekilde hitap ettiğini vurgulayan Watt, Kur’an’ın evren tasvirinden bahsederken yeryüzünün şekli hakkında şu ifadeleri kullanır:

“(Kur’an) oldukça açık ifadelerle Allah’ın yaydıkça yaydığı, düz bir yeryüzünden bahseder. Bunu ifade etmek için birkaç farklı Arapça kelime kullanılmaktadır. Ancak bunların hepsi, kuşkusuz yeryüzünün düz olduğuna dair özel bir vurgu taşımamasına rağmen, ilk muhataplar tarafından yeryüzünün düz olduğu şeklindeki kendi inançlarına uygun olarak yorumlandı. Çünkü hiç kimse yeryüzünün başka türlü olabileceğini düşünemiyordu bile.”<sup>133</sup>

Kur’an’ın bilimle çelişmemesinin bilimsel tefsir için yeterli olduğunu söyleyen Şimşek Zümer Sûresi 3. âyette bilimsel yorumlara girmemiştir.<sup>134</sup> Yeryüzüyle ilgili âyetleri “yaymak”, “döşemek” ve “sergi kılmak” ifadeleriyle tercüme etmiştir.<sup>135</sup> O, “halı gibi (dümdüz) sermek” gibi

<sup>130</sup> er-Ra’d 13/3; en-Nâziât 79/30; el-Gâşiye 88/20; eş-Şems 91/6.

<sup>131</sup> Begavî, *Me’âlimü’l-tenzil*, 3/6, 4/234, 444, 480, 492.

<sup>132</sup> Mustafa Öztürk, *Kur’an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, 287.

<sup>133</sup> Watt, *Hiz. Muhammed’in Mekkesi*, 25.

<sup>134</sup> Şimşek, *Hayat Kaynağı*, 4/339.

<sup>135</sup> Şimşek, *Hayat Kaynağı*, 3/58, 5/60, 313, 384, 431, 444.

ifadelerden kaçınmıştır. Böylece hem bilime hem de ilk muhataplara uygun bir tercih yapmıştır. Onun kastı şu ifadelerinde daha net anlaşılmaktadır:

“Günümüzde bazı âlimler bu âyetlerin, yerin yuvarlaklığına işaret ettiklerini söylerler. Gerçekten bir yöne doğru yola çıkan birinin önünde yerin yayılması ve serili olması için yuvarlak olması gerekir. Çünkü eğer yuvarlak olmamış olsaydı yola koyulan kişi, bir yerde yerin bittiği sınırla karşı karşıya gelir ve bundan itibaren yer önünde serilmemiş olurdu. Belki Kur’an’ın iniş döneminde insanlar bu âyetlere bakarak böyle bir sonuca varmıyorlardı, ama bu âyetlerin anlamını biliyor ve anlıyorlardı. Hatta âyetler onların anladıklarını anlatıyordu. Çünkü bulundukları yerde yer önlerine serilmişti. Bu âyetlerden yerin yuvarlak olduğunu çıkarmak, söz konusu âyetlerde direkt olarak anlatılan anlam değil, dolaylı olarak çıkarılan anlamdır.”<sup>136</sup>

Şimşek, Kur’an’ın ilk muhataplarının anladığı ve günümüzde bilime ters düşmeyen bir anlam paydasında buluşmaya çalışmaktadır. Bilimsel yorumu dolaylı bir anlam olarak değerlendirmektedir. Bilimsel tefsire mesafeli olmasına rağmen bu izah minimum düzeyde bilimsel bir yorumdur.

Literal anlamla çelişmediği sürece bilimsel tefsire yer veren selefi müfessirlerin yeryüzünün yuvarlaklığı konusunda sıkıntı yaşamadıklarını söyleyebiliriz. Onlara göre yeryüzünün yuvarlak oluşu naslarla çelişen bir durum değildir.<sup>137</sup> Örneğin Useymîn’e göre Gâşiye 88/20. âyetinde yeryüzünün genişliği ve yaşamaya elverişli olduğu anlatılır. âyetin yeryüzünün düz olduğuna delil teşkil ettiğini ileri sürmek isabetsizdir. Zira Zümer 39/5. âyet yeryüzünün yuvarlak olduğuna delildir. Ayrıca *وَإِذَا الْأَرْضُ مَدَّتْ* âyeti<sup>138</sup> yeryüzünün bugün değil, kıyamet günü dümdüz olacağını göstermektedir.<sup>139</sup>

Bilimsel tefsirde itidalli olmaya çalışan müfessirlerden Kutub, *مَدَّ الْأَرْضَ* ifadesinde<sup>140</sup> yerin şeklinin önemsiz olduğunu, âyetinde uzayıp giden enginliğine işaret edildiğini belirtir. *دَحَاهَا سَطِطَتْ*<sup>141</sup> ve *طَحَاهَا*<sup>142</sup> kelimelerinde yeryüzünün şekli konusuna girmez. Dünya’nın hayata elverişli bir şekilde düzenlendiğini ve yayıldığını belirtir. Evrenin düzeni hakkında Dünya’yı da kapsayan bazı bilimsel hakikatleri detaya inmeden hatırlatır.<sup>143</sup> Zümer Sûresi 3. âyetinde ise yeryüzünün şekli konusuna girer:

“Bu ifade dikkat edenleri, son zamanlarda keşfedilen, yeryüzünün yuvarlaklığına dair görüşü kabule zorlamaktadır. Ben, bu kitabımda

<sup>136</sup> Şimşek, *Yaratılış Olayı*, 17.

<sup>137</sup> Bk. Eser, “Selefi Tefsirde Bilimsel Bilgi”, 386.

<sup>138</sup> el-İnşikâk 84/3.

<sup>139</sup> Muhammed b. Sâlih el-Useymîn, *Tefsîru ‘l-Kur’âni ‘l-Kerîm: Cüz’ü ‘Amme* (Riyad: Dâru’-Süreyya, 1423/2002), 179-180.

<sup>140</sup> er-Ra’d 13/3.

<sup>141</sup> Kutub, *Fî Zılâl*, 4/2045.

<sup>142</sup> en-Nâziât 79/30; el-Gâşiye 88/20; eş-Şems 91/6.

<sup>143</sup> Kutub, *Fî Zılâl*, 5/3038.

insanların keşfettiği, ileri sürdükleri teorilerle Kur'an'ı açıklamamaya ihtimam gösteriyorum. Çünkü insanların ileri sürdüğü teoriler doğru olabildiği gibi yanlış da olabilir. Bugün ispatı, yarın reddi mümkündür bunların. Kur'an ise değişmeyen bir gerçektir... Ben bu konuda çok özen göstermeme rağmen bu ifade beni dünyanın yuvarlaklığı konusuna eğilmeye mecbur etmiştir... Bu cümle, hareketin şeklini belirlemekte, konumunu sınırlandırmakta, yeryüzünün yapısını ve hareketinin türünü tayin etmektedir.”<sup>144</sup>

Bilimsel tefsiri benimseyen müfessirlerden biri olan Elmalılı'nın tefsirinde yeryüzünün yuvarlaklığı meselesinin etkisi artış gösterir. Elmalılı رَضَ الْاَرْضَ ifadesini<sup>145</sup> “kudretiyle çekti” diye açıklar. Burada yeryüzünün yuvarlaklığına, düzenine ve semâvattan ayrılmasına işaret edildiğini belirtir. Allah'ın yaratıcılığına vurgu yaparak yeryüzünün meydana gelişi hakkında Laplas nazariyesi gibi bazı görüşleri çürütür. دَحَاهَا طَحَا ev شَطَحَتْ<sup>146</sup> ifadelerinin<sup>147</sup> yuvarlaklığa engel olmadığını belirtir. Kelimelerdeki “döşeme” eylemini, küremsi Dünya'nın tabakasındaki girinti ve çıkıntılar olarak açıklar.<sup>148</sup>

Bilimsel tefsiri benimseyen eserlerde dikkat çeken bir diğer değişiklik, دَحَاهَا kelimesine<sup>149</sup> “yayıp yuvarlamak”, “yuvarlak olarak düzeltmek” gibi anlamlar verilmesidir.<sup>150</sup> Oysa yakın döneme kadar bu kelimeyi tüm müfessirler “sermek” anlamında veya bir sonraki âyetin muhtevasıyla açıklanmışlardır.<sup>151</sup>

Bilimsel tefsirde aşırılık örnekleri sergileyen Çelakıl'a göre, Zümer 39/3. âyet dünyanın yuvarlaklığı konusunda kesin bir bilgi vermektedir.<sup>152</sup> “Kesin bir bilgi” ifadesi Çelakıl'ın bilimsel tefsir konusundaki aşırı ve keskin üslubuna paralel bir vurgudur.

Cevherî مَدَدْنَاهَا gibi ifadeleri<sup>153</sup> bazen “serdik” (بَسَطْنَا) diye kısaca açıklasa da<sup>154</sup> tefsiri boyunca defalarca, detaylı şekilde ve dolaylı bağlamlarda Dünya'nın şekli konusuna temas etmektedir. دَحَاهَا ifadesinin<sup>155</sup> geçtiği bağlam-

<sup>144</sup> Kütub, *Fi Zılâl*, 6/3816-3817, 3899, 3917.

<sup>145</sup> er-Ra'd 13/3.

<sup>146</sup> Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/2951-2955.

<sup>147</sup> En-Nâzi'ât 79/30; el-Gâşiye 88/20; eş-Şems 91/6.

<sup>148</sup> Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/5854-5855.

<sup>149</sup> en-Nâzi'ât 79/30.

<sup>150</sup> Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 10/307-308.

<sup>151</sup> Müsâ'id b Süleymân b. Nâsır et-Ṭayyâr, *Şerhu Muḳaddime fi uşûli't-tefsîr li'bn Teymiyye* (Demmam: Dâru İbni'l-Cevzî, 1426), 26.

<sup>152</sup> Ömer Çelakıl, *Kur'an-ı Kerim'in Sırları* (İstanbul: Merkez Gazete, 2003), 154.

<sup>153</sup> el-Hicr 15/19.

<sup>154</sup> Tantâvî Cevherî, *el-Cevâhir fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1425/2004), 8/8.

<sup>155</sup> en-Nâzi'ât 79/30.

da yeryüzünün oluşumunda gerçekleşen yedi evreyi özetler. Bu âyetlerde üçüncü ve dördüncü evrelerden bahsedildiğini ileri sürer.<sup>156</sup> Gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinden bahseden âyetlerde<sup>157</sup> yeryüzünün şekli, enlemler, boylamlar, mevsimler hakkında bilgi verir ve resimler aktarır.<sup>158</sup> Hz. İbrahim'in kavmiyle giriştiği polemikle ilgili âyetlerde<sup>159</sup> kozmolojik ve jeolojik bazı konulara girer. Bu bölümde gezegenlerin tasvir edildiği bir resimde yeryüzüne yer verir.<sup>160</sup> “Allah, yere gireni, yerden çıkanı bilir” ifadesinde<sup>161</sup> yeryüzü hakkında bazı bilimsel konulara girer. Yeryüzünün küre şeklinde oluşu konusuna da değinip *el-Cedid* dergisinden bir makale alıntılar.<sup>162</sup>

Yukarıdaki örnekler göstermektedir ki bilimsel tefsire yönelik tutumlar çeşit çeşittir. Klasik dönemdeki müfessirlerin çoğunda bilimsel görüşler sorun olmamış, çok itibar görmemiştir. Kompartımcı yaklaşım Kur'an'da dünyanın geometrik şekli hakkında bilgi bulunmadığını söylemektedir. Kur'an'ın sadece nüzul dönemindeki bilimsel bilgileri kapsadığını söyleyenler, yeryüzü hakkındaki âyetlerin düz bir zemine işaret ettiğini belirtmiştir. Kur'an ile bilimin çelişmezliğini yeterli görenler, âyetlerde yeryüzünün yaşama elverişli ve uçsuz bucaksız olduğunun kastedildiğini ileri sürerek nüzul dönemindeki anlamla bilimsel verileri bağdaştırmaya çalışmıştır. Fakat bu, asgari düzeyde de olsa bilimsel bir yorumdur veya bir diğer ifadeyle bilimin etkisi altında ortaya konan bir izahdır. Literal anlamla sınırlı ölçüde bilimsel tefsir yapanlar, yeryüzünün yuvarlak oluşunu naslara aykırı bulmamıştır. Bilimsel tefsire kısmen değinenler, bazı âyetlerde yeryüzünün şekli konusuna bilimsel açıdan yaklaşmıştır. Dolayısıyla bilimsel tefsire bazen yer verdikleri görülmüştür. Bilimsel tefsiri benimseyen müfessirler, konuya daha geniş şekilde yer vermiş, âyetlere yeni açılımlar getirmiş ve kelimelere yeni anlamlar yüklemişlerdir. Cevherî, bilimsel açıklamalarda tefsir ilminin sınırlarını zorlayan yorumlara yer vermiştir.

### Sonuç

Bilimsel tefsir yeknesak bir yöntem/yorum değildir. Bilimsel tefsirin farklı tanımlara, birtakım şartlara sahip oluşu ve bilimsel tefsirde sergilenen çelişki görünümlü tutumlar, uygulamalardaki farklı boyutları gösterir. Ayrıca bilimsel tefsirin farklı türlerine dair çeşitli tasnifler bazı araştırmacılar tarafından da bizzat dile getirilmiştir. Bilimsel tefsir, Kur'an-

<sup>156</sup> Cevherî, *el-Cevâhir*, 25/42-43.

<sup>157</sup> el-Bakara 2/164, Âl-i İmrân 3/190.

<sup>158</sup> Cevherî, *el-Cevâhir*, 1/163-166, 2/240-242.

<sup>159</sup> el-En'âm 6/74-91.

<sup>160</sup> Cevherî, *el-Cevâhir*, 4/73-92.

<sup>161</sup> Sebe' 34/2.

<sup>162</sup> Cevherî, *el-Cevâhir*, 16/153-156. Eserde dolaylı bağlamlarda yeryüzünün şekline değinen bazı bölümler için ayrıca bk. Cevherî, *el-Cevâhir*, 4/16, 6/25-33, 12/60.

bilim ilişkisinin tüm yönlerini kapsayan geniş bir meseledir. Kur'an-bilim ilişkisinde pozitif veya negatif yönde ileri sürülen her söylem bilimsel tefsire yönelik özel bir tutum olarak nitelenebilir.

Bu çalışmada, bilimsel tefsire yönelik tutumların yalnızca ikili (savunanlar-karşıtlar) veya üçlü (kabul-mütedil-ret) bir sınıflandırmaya indirgenemeyeceği ortaya konuldu ve daha geniş bir tasnif önerildi. Makalede bilimsel tefsire yönelik tutumlar bağlamında tüm müfessirleri ve araştırmacıları kapsama potansiyeline sahip bir tasnif önerisi sunuldu. Müfessirlerin bilimsel verilere bakışlarını çok boyutlu bir çerçevede değerlendiren sekiz kategorilik bu yeni tasnif, bilimsel tefsir tartışmalarına daha sistematik bir yaklaşım kazandırmayı amaçlamaktadır. Sekiz tutumdan ilk beşi -“minimum, literal anlam sınırları içinde, kısmî, önemli veya aşırı” şeklinde beş farklı düzeyde bilimsel yoruma başvurmuştur. Özellikle modern dönemde bilimsel tefsire duyulan ilginin artması, bilimin otoritesinin kabul edilmesiyle ilişkilidir.

Önerdiğimiz bu tasnif bilimsel tefsir araştırmalarına şu tarz katkılar sunma potansiyeline sahiptir: Bu tasnif sayesinde bilimsel yorumda aşırı gidenler ile diğer müfessirler ayırt edilebilecektir. Bilimsel konuları tefsirin temel amaçları arasında görmeyen fakat bazen bilimsel izah yapan müfessirler, bilimsel tefsire tamamen karşı olarak görülmeyecektir. Literal anlamla sınırlı bir çerçevede bilimsel tefsir yapan müfessirlerin tutumu belirginleşecek, diğer müfessirlerden ayırt edilebilecektir. Kur'an ile bilimin çelişmezliğini yeterli görmek, minimum düzeyde bilimsel yoruma başvurma olarak değerlendirilecektir. Bilime çok itibar etmeyen ve bilimsel verileri sorun edinmeyen müfessirler, bilimsel tefsirin taraftarı veya karşıtı olarak görülmeyecektir. Ayrıca klasik tefsirlerde tabiat, tıp, astronomi gibi meselelerle ilgili rivayetler/bilgiler “bilimsel konular/yorumlar” altında değerlendirilmeyecektir.

Makalenin sunduğu tasnif, bilimsel tefsir tartışmalarında daha ayrıntılı analizler yapılmasına olanak sağlayacak yeni bir çerçeve sunmaktadır. Geleneksel ikili ve üçlü sınıflandırmalar, müfessirlerin metodolojik yaklaşımlarını tam olarak yansıtmazken, bu çalışmada önerilen sekiz kategorilik model, farklı seviyelerde bilimsel tefsir yapan ya da bilimsel verilere mesafeli duran müfessirleri daha doğru bir şekilde konumlandırmaktadır.

Önerdiğimiz bu tasnif daha geniş ve eleştirel çalışmalar tarafından geliştirilebilir. Ayrıca, tespit ettiğimiz tutumlar içinde farklı tonlar bulunduğuna işaret etmiştik. Zikrettiğimiz tutumlar altında çeşitli alt başlıklar ve ara tonlar tespit edilebilir. Araştırmada, tüm müfessirleri kıyaslamak için “yeryüzünün şekli” konusuna yaklaşımları inceledik. Bilimsel tefsire yönelik tutumların daha da netleştirilmesi için başka

örnekler üzerinden tüm gruplar veya bazıları arasında kıyaslamalar yapılabilir.

### Kaynakça

- Ahmed, Hanefî. *et-Tefsîrû'l- 'ilmî li'l-â-yâti'l-kevnîyye*. Kahire: Dârü'l-Me'ârif, 1980.
- Akbaş, Ahmet. "Bilimsel Tefsire Dair Tartışmaların Güncel Değeri". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/15 (Mart 2016), 75-93.
- Aksoy, Soner. "M. Sait Şimşek'in Bilimsel Tefsir Yöntemine Yaklaşımı". *Tefsire Adanmış Bir Ömür: M. Sait Şimşek*. ed. Karataş, Ali - Atmaca, Gökhan, 305-326. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.
- Ateş, Abdurrahman. "Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2/4 (2002), 117-141.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.
- Babai, Ali Ekber. "Bilimsel Tefsir Ekolü, Deliller ve Eleştiriler". *Misbah: İslamî Düşünce ve Araştırma Dergisi* 3/9 (2014), 53-80.
- Bağdâdî, Abdülkâhir. *el-Fark beyne'l-fırak*. Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, 1982.
- Bakırcı, Saffet. *Me'âlimü'l-Tenzil'in Rivayet Tefsirleri İçindeki Yeri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990.
- Begavî, el-Ferrâ. *Me'âlimü'l-tenzîl*. thk. Hâlid Abdurrahman el-Ak - Mervân Süvâr el-Ak - Süvâr. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1987.
- Cevherî, Tantâvî. *el-Cevâhir fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004.
- Coşkun, Ali. "Din, Bilim ve Felsefe İlişkileri". *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/1 (01 Mart 2016), 213-229.
- Çapan, Ergün. "İfrat ve Tefrit Arasında Kur'an ve İlmî Hakikatler". *EKEV* 16/51 (2012), 167-196.
- Çelakıl, Ömer. *Kur'an-ı Kerim'in Sırları*. İstanbul: Merkez Gazete, 2003.
- Çelakıl, Ömer. *Kur'an-ı Kerim'in Şifresi*. İstanbul: Sınır Ötesi, 2002.
- Demir, Şehmus. *Kur'an'ın Yeniden Yorumlanması*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: İFAV, 2011.
- Derveze, Muhammed İzzet. *el-Kur'anü'l-mecîd*. Sayda: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.
- Draz, Abdullah. *Kur'an'a Giriş*. çev. Salih Akdemir. Ankara: Otto Yayınları, 2010.
- Ebü Hacer. *et-Tefsîrû'l- 'ilmî li'l-Kur'an fi'l-mîzân*. Beyrut: Dârü Kuteybe, 1991.
- Ebü Hayyân, Esîruddîn el-Endelüsî, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*. thk. Mâhir Ḥabbûş v.dğr. Beyrut: er-Risâle el-Âlemiyye, 2020.
- Ersöz, Resul. *Selefilik ve Selefi Tefsir Anlayışı*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*. çev. Ahmet Ertürk - Cahit Koytak. İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.
- Eser, Kadir. "Selefi Tefsirde Bilimsel Bilginin Yeri ve Değeri". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 8/2 (Ekim 2024), 369-394.

Gezer, Süleyman. *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

Güllüce, Veysel. “Kur'an'a Bilimsel Yaklaşımın Değerlendirilmesi”. *Kur'an'a Yaklaşımlar*. ed. Bilal Gökçir v.dğr. İstanbul: İlim Yayma Vakfı, 2010.

Güllüce, Veysel. “Destekleyenler ve Karşı Olanlar Açısından Bilimsel Tefsir”. *Kur'an ve Pozitif Bilim*. Ed. Turan Çalışkan, 111-155. İstanbul: Kuramer, 2020.

Hûlî, Emin. *Menâhicü't tecdîd*. Kahire: Dâru'l-Ma'rife, 1961.

İbn 'Aţîyye, el-Endelûsî. *el-Muħarrerü'l-vecîz*. thk. er-Raħħâle el-Fârûk v.dğr. Beyrut: Dâru'l-Hayr, 1428/2007.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Zâdü'l-mesîr*. thk. Zühayr eş-Şâvîş. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1423/2002.

İzzüddîn Kezâber. “el-Kur'an ve'l-İlm: Kitâbu Berâati't-Tefsîr ve'l-i'câzi'l-ilmî mine's-şukûk 'aleyh”. *el-Kur'an ve'l-İlm (blog)*. Erişim 03 Ağustos 2023. <http://kazaaber.blogspot.com/2013/10/1.html>.

Ķaradâvî, Yusuf. *Keyfe Nete'âmelü me'a'l-Ķur'ânî'l-'Azîm*. Kahire: Dâru's-Şurûk, 2000.

Karagöz, Mustafa. “Kur'an ve Pozitif Bilim Sempozyumu”. *Kur'an ve Pozitif Bilim*. ed. Turan Çalışkan. 333-349. İstanbul: Kuramer, 2020.

Kaya, Mehmet. “Bilimsel Tefsir ve Değışim”. *Mütefekkir* 3/5 (Haziran 2016), 195-223. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.245570>.

Kılıçarslan, Mehmet. *Zadu'l-Mesir Bağlamında İbnü'l-Cevzi'nin Tefsir Metodu*. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

Kırca, Celal. *Kur'an'a Yönelişler*. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.

Kırca, Celal. *Kur'an'ı Anlama Yorumlar-Yöntemler*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2010.

Kırca, Celal. *Kur'an-ı Kerîm ve Modern İlimler*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1981.

Ķutub, Seyyid. *Fî zılâli'l-Ķur'ân*. Kahire: Daru's-Şurûk, 1423/2003.

Mertoğlu, M. Suat. “Tefsir (Literatür)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/290-294. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Mevdudî. *Tefhîmu'l-Kur'ân*. çev. Muhammed Han Kayanî v.dğr. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.

Neccâr, Zağlûl. *Medhal ilâ Dirâseti'l-i'câzi'l-ilmî*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2009.

Özel, Recep Orhan. “Elmalı Hamdi Yazır'ın Bilimsel Tefsir Anlayışı”. *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları II*, ed. Bilal Gökçir v.dğr., 549-571. İstanbul: İlim Yayma Vakfı, 2013.

Özgel, İshak. “Muhteva Yorum ilişkisi Bağlamında Bilimsel Tefsirin Gerekliliği ve Sınırları”. *Din Bilim İlişkisi Tefsir Sempozyumu Bildiriler 23-24 Kasım 2018-*. ed. Mehmet Dağ. 81-90. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2019.

Özsoy, Ömer. *Sünnetullah Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması*. Ankara: Fecr Yayınları, 2015.

Öztürk, Mustafa. *Kur'an, Tefsir ve Usûl Üzerine*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.

- Öztürk, Mustafa. *Kur'an-ı Kerim Meali*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Polat, Fethi Ahmet. “Dirayet Ağırlıklı Tefsirler”. *Tefsir El Kitabı*, ed. Mehmet Akif Koç, 177-224. Ankara: Grafiker Yayınları, 2014.
- Reşid Rızâ. “Tefsîru’ş-Şeyh Tantâvî”. *el-Menâr* 30/8 (1930), 624-632.
- Reşid Rızâ. *Tefsîrü'l-Menâr*. Kahire: el-Hey’etü'l-Misriyyetü'l-Âmme, 1947.
- Rûmî, Fehd. *İtticâhâtü't-tefsîr fi'l-karni'r-râbi'a 'aşer*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997.
- Şâtıbî, Ebû İshâk. *el-Muvâfakât*. tah. Ebû ‘Ubeyde Meşhûr. el-Ḥuber: Dâru İbn ‘Affân, 1997.
- Şelebî Hind. *et-Tefsîru'l-ilmî li'l-Kur'âni'l-Kerîm beyne'n-nazariyyât ve't-tatbîk*. Tunus: Matba'atu Tûnus, 1985.
- Şeltût, Maḥmûd. *İle'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dâru's-Şurûk, 1983.
- Şeltût, Maḥmûd. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Kerîm, el-Eczâ'ü'l-'aşeretü'l-ülâ*. Kahire: Daru's-Şurûk, 2004.
- Şen, Ercan. *Bilimsel Tefsiri Yeniden Düşünmek*. Bursa: Emin Yayınları, 2021.
- Şinkîfî, Muhammed Emîn. *Edvâ'ü'l-beyân*. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1408/1988.
- Şimşek, M. Sait. *Kur'an'ın Ana Konuları*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2011.
- Şimşek, M. Sait. *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- Şimşek, M. Sait. “İlmî Tefsir Üzerine”. *Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu*. 199-204. Samsun: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989.
- Şimşek, M. Sait. *Yaratılış Olayı*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.
- Tayyâr, Müsâ'id. *el-İ'câzü'l-ilmî ilâ Eyne?* Demmam: Dâru İbni'l-Cevzî, 1433.
- Tayyâr, Müsâ'id. *Şerḥu Muḥaddime fi uşûli't-tefsîr li'bn Teymiyye*. Demmam: Dâru İbni'l-Cevzî, 1426.
- Tiyek, Fatih. “Kur'an'ın Sabiteleri ve Tefsirin Yöntemi Çerçevesinde Bilimsel Tefsire Bakış”. *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi III* (2016), 103-115.
- Tüveycîrî, Hammûd b. Abdillâh. *es-Savâ'iku's-ş-şedide 'alâ etbâ'i'l-hey'eti'l-cedide*. Riyad, 1388.
- Useymîn, Muhammed. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm: Cüz'ü 'Amme*. Riyad: Dâru's-Süreyya, 1423/2002.
- Useymîn, Muhammed. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm: Süretü Lokmân*. Kasım: Müessesetü'ş-Şeyh Muhammed Sâlih el-Useymîn el-Hayriyye, 1436.
- Useymîn, Muhammed. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm: Sureti'z-Zümer*. Kasım: Müessesetü'ş-Şeyh Muhammed Sâlih el-Useymîn el-Hayriyye, 1436.
- TDK. *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları, 2005.
- Watt, Montgomery. *H. Muhammed'in Mekkesi*. çev. Akif Ersin. İstanbul: Kuramer, 2017.
- Yazır, Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Yayıncılık, 1979.
- Yurt, Mehmet Emin. “Bilimsel Tefsirin Mahiyeti Üzerine”. *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17 (2019), 103-142.
- Zarzûr, Adnan Muhammed. *Medḥal ilâ Tefsîri'l-Kur'ân ve 'Ulûmih*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1416/1995.
- Zehebî, Ḥuseyn. *et-Tefsîr ve'l-müfessirün*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2005.